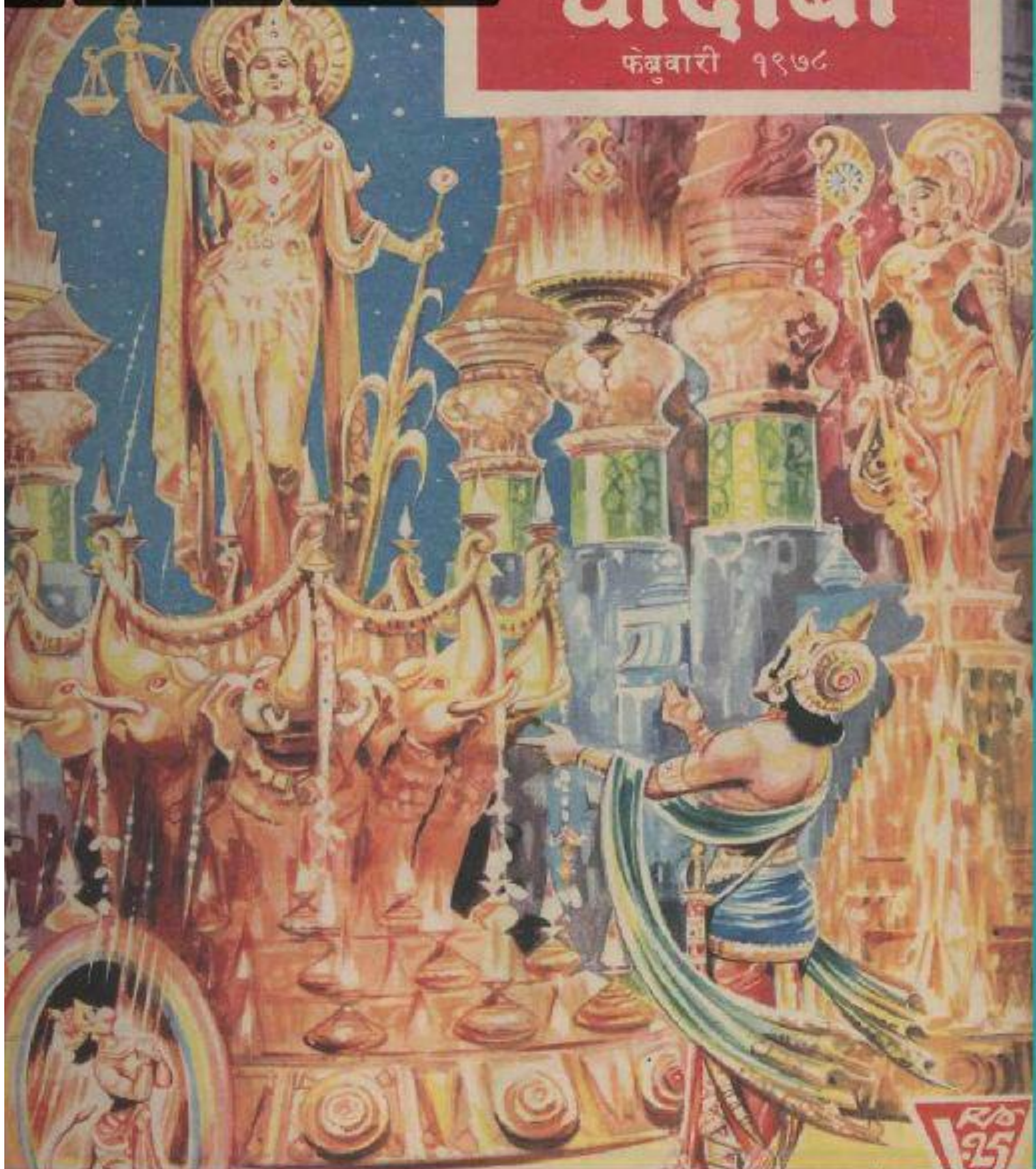

/68
चांदोबा
फेब्रुवारी १९७८

अमरवाणी

भूयो विनय मास्थाय
भव नित्यं जितेन्द्रिय:
कामक्रोधसमुत्थानि
त्यजेथा व्यसनानि च ॥ १ ॥

[तू नम्रपणे व इंद्रियनिग्रह करून रहावेस आणि काम, क्रोध आदि षड्रिपूंमुळे उत्पन्न होणाऱ्या व्यसनांचा त्याग केला पाहिजेस.]

परोक्षया वर्तमानो
वृत्या प्रत्यक्षया तथा,
अमात्यप्रभृती स्सर्वा:
प्रकृतिश्चानुरंजय ॥ २ ॥

[तू प्रत्यक्षपणे किंवा परोक्षपणे अमात्यादिकांस आज्ञा देत प्रजेला संतुष्ट ठेवीत रहा.]

तुष्टानुरक्त प्रकृति यः
पालयति, मेदिनय्
तस्य नंदंति मित्राणि
लब्धामृत मिवामरा: ॥ ३ ॥

[प्रजेला संतुष्ट ठेवून जो पृथ्वीवर राज्य करतो त्याला भेटल्यावर त्याच्या मित्रांना, देवांना अमृतप्राप्तीच्या वेळी जसा आनंद झाला तसा आनंद होतो.]

कावळा आणि घुबड

[५४]

रक्ताक्ष सापाची गोष्ट सांगून म्हणाला–

"आपण स्थिरजीवीचा वध करून वडाचे हे राज्य काबीज करून येथे निर्भयपणे राहू या."

त्यानंतर अरिमर्दनने क्रूराक्षाचे मत विचारले. क्रूराक्ष म्हणाला–"मला रक्ताक्षाचा सल्ला मुळीच मान्य नाही. आपल्याकडे आश्रय मागायला आलेल्या असहाय्य कावळ्याचा वध करणे मला मुळीच कबूल नाही. आपल्याला शिबि राजाची गोष्ट माहीत नाही का? दोघां पक्ष्यांची गोष्ट ऐकली नाही का?"

"ती कोणती बुवा गोष्ट?" अरिमर्दनने विचारले.

तेव्हा रक्ताक्षने गोष्ट सांगितली.

प्राचीनकाळी शिबी नावाचा एक मोठा दयाळू व प्रजावत्सल राजा होता. तो एक चक्रवर्ती राजा होता व कित्येक मांडलिक राजे त्याच्या दरबारात होते. तो दानशूर ही होता. त्याची कीर्ती देवलोकापर्यंत पोचली. इंद्र विचार करू लागला–"शिबीसारखा दानवीर कोणी नाही म्हणतात. परंतु इतका दानधर्म करण्यात त्याचा हेतू काय बरे असेल? फक्त कीर्तीलाभ व्हावा म्हणून हा दानधर्म करीत असावा की खरोखरी निरुपद्रवी व असहाय्य लोकांविषयी कीव वाटल्याने हा दान करतो?"

त्या शंकांचे निरसन व्हावे यासाठी त्याने यमाला बोलावणे पाठविले आणि दोघांनी मिळून एक योजना आंखली.

एके दिवशी राजा शिबी स्नानसंध्यादी आटोपून दरबारात येऊन बसला. तेव्हा इंद्र एका कबूतराचे रूप घेऊन राजोद्यानात

उडत फिरत राजाच्या दरबारात आला. यम ससाण्याचे रूप घेऊन त्याचा पाठलाग करीत त्याच्या पाठोपाठ आला. दमल्या-मुळे धापा टाकीत घाबरून गेलेले कबूतर घाबऱ्या डोळ्यांनी शिबि राजाकडे पहात त्याच्या पायांवर येऊन पडले व म्हणाले– "राजा! मी तुझ्या आश्रयाला आलो आहे. या ससाण्याच्या हातून मला वाचव."

पाठोपाठ ससाणा आलाच होता. म्हणाला–"राजा, मी उपाशी आहे. माझे खाद्य तू हिरावून घेऊ नकोस."

"महाराज! आपल्या आश्रयाला आले-ल्याचे रक्षण करण्याची जबाबदारी आप-ल्यावरच आहे." कबूतर म्हणाले.

"राजा! मी एकटा की आपल्याकडे जो कोणी येऊन भीक मागतो त्याला आपण ती देतां! हे कबूतर माझा आहार आहे. मला खायला मिळाले नाही तर मी मरेन." ससाणा म्हणाला.

राजा म्हणाला–"शहाणे, समजूतदार लोक आश्रयाला आलेल्या प्रत्येकाचे रक्षण करतात. मी माझ्याकडे जेवढे मांस शिजून तयार आहे ते सर्व द्यायला तयार आहे. तुम्ही त्या कबूतराला सोडा."

ससाणा म्हणाला–"इतर कोणी शिकार करून मारलेल्या प्राण्याचं मांस ससाणे खात नसतात. जिवंत प्राण्याचेच मांस आम्ही भक्षण करतो. म्हणून आपण या कबूतराच्या वजनाचे आपले मांस काढून दिलेत तर आम्हांला मान्य होईल व मी कबुतराला सोडून देईन."

ते मला मान्य आहे. मी आपले मांस देतो." असे सांगून राजाने आपल्या खजि-न्यातून तराजू आणायला आज्ञा केली.

ते ऐकून सभेत हजर असलेले मांडलिक राजे व दरबारी भयभीत होऊन म्हणाले– "महाराज! हा ससणा आपला जीव घेण्यासाठी आलेला कोणी राक्षस असावासा वाटतो." परंतु राज्याने त्यांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले.

तेवढ्यात तराजू आणण्यात आला होता. राजाने एका पारड्यात कबुतराला ठेवले व आपल्या मांडीचे मांस कापून दुसऱ्या पारड्यात टाकले. तरी कबुतराचे पारडे खालीच राहिले. नंतर राजा स्वतःच त्या पारड्यात बसला. तो अपूर्व त्याग पाहून देव दुंदुभी वाजवू लागले व आकाशातून पुष्पवृष्टी होऊ लागली. आकाशवाणी झाली–"शाबास! शाबास!"

त्या पाठोपाठ इंद्र व यम स्वस्वरूपात प्रगट होऊन म्हणाले–"राजा! तुझा त्याग अपूर्व आहे. तुझे प्राणिमात्रावरचे अपूर्व प्रेम आम्ही प्रत्यक्ष पाहिले. तूला एकट्याला सत्याची पारख आहे. तुझं शरीर पूर्ववत होवो!" असे सांगून दोघे अंतर्धान पावले.

आत्मार्पण करणाऱ्या पक्ष्याची गोष्ट

एक पारधी जाळे टाकून पक्षी पकड-ण्यासाठी वाट पहात बसला होता, त्याच वेळी वादळ येऊन पाऊस पडला व पारधी ओलाचिंब झाला आणि एका झाडाखाली आसऱ्याला जाऊन बसला.

त्या झाडावर एक पक्ष्यांचे जोडपे बसले होते. मादी कोठेतरी बाहेर गेली होती. नर मादीची काळजी करीत होता. इतक्यात मादी परतली. तिला दीन स्थितीत बसलेला पारधी दिसला. पारध्याने त्या पक्ष्यांना भुकेने व थंडीने त्याचा जीव कासावीस झाल्याचे सांगून वांचवायला सांगितले.

नर पक्ष्याने आपल्या घरट्यातून पाने व काटक्या खाली टाकून त्यांची शेकोटी तयार केली आणि पारध्याला हात शेकून घ्यायला सांगितले. पारधी म्हणाला– "आपल्या उपाशी अतिथीला खायला काही नसलेले पाहून नर पक्षी विस्तवात उडी घेत म्हणाला–"मला खाऊन आपली भूक मिटव."

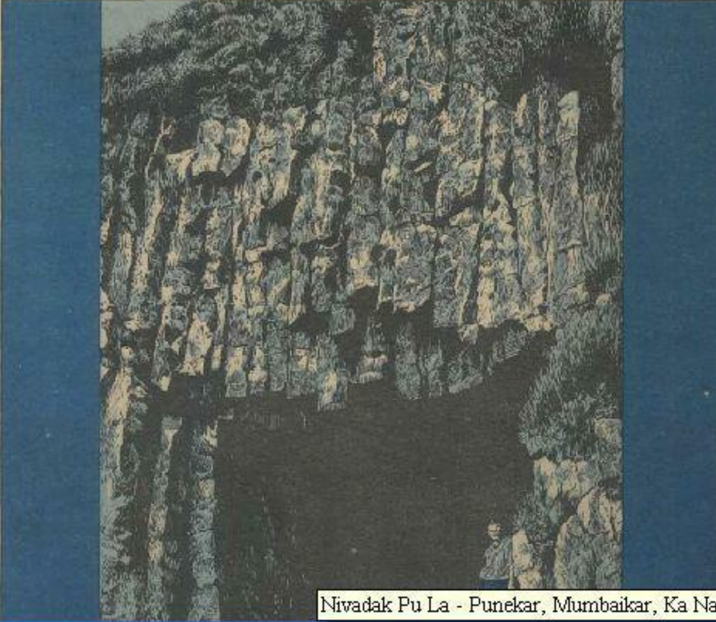
"आपल्या पतीशिवाय मी कशी जिवंत राहू शकेन?" असे म्हणत मादीने त्या आगीत उडी टाकली. त्या आत्मत्यागी पक्ष्यांना न्यायला स्वर्गातून सुवर्ण रथ आला.

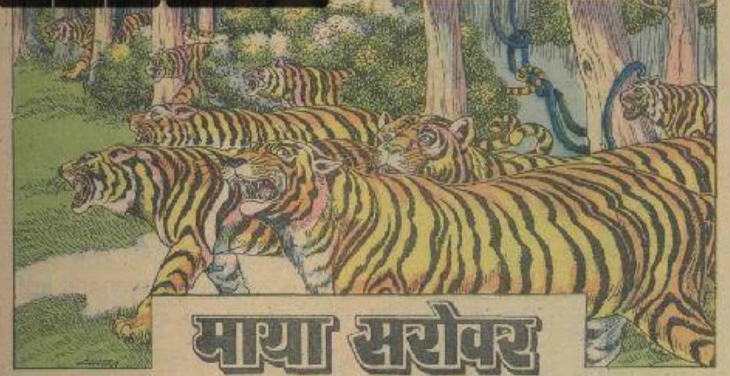
ते दृश्य पाहून पारध्याच्या मनात बदल झाला. त्याने पक्ष्यांचे मांस खायचे सोडले आणि जंगलातून जात असतां दावानल पाहून त्यात उडी टाकली व देहत्याग केला.

१९२. समुद्राने निर्मिलेली गुहा

या चित्रातली गुहा अॅल्यूशियन द्वीपसमूहातील टनगा नावाच्या बेटावरची आहे. फार प्राचीन काळी सत्ययुगात अग्निपर्वत फुटून लाव्हा वाहून ७० फुटाचा हा थर जमला. तो थंड झाल्यावर तो आकुंचन पावून त्याला भेगा पडल्या. त्यानंतर सहस्रावधी वर्षांनी समुद्राच्या लाटांचे धक्के खाऊन ही गुहा झाली. ही ७५ फुट खोल आहे.

माया सरोवर

[२४]

[हंसरथावर हल्ला चढवायला आलेल्या जलवृक राक्षसांचा समाचार घ्यायला जाऊन जयशील व त्याच्या अनुयायांनी त्यांना ठार केले. मायासरोवरेश्वर, राजकुमारी कांचनमाला रथातून अरण्यात पडले त्या जागी पांढरा धूर वर येत आहे हे पाहून सर्व त्या दिशेला निघाले. पुढे—]

हंसरथ उलटला त्यावेळी त्यातून मायासरोवरेश्वर, कांचनमाला व सारथी घसरून खाली पडले. परंतु ते जंगलात एकाच जागी पडले नाहीत, निरनिराळ्या जागी पडले. मायासरोवरेश्वर जेथे पडला तेथे त्याला एक विचित्रच अनुभव आला.

तो पडला त्या जागी नरभक्षक जातीचे लोक रहात होते. त्या जातीच्या लोकांना गेला एक आठवडाभर एकही जनावर शिकारीला मिळाले नव्हते. कारण दूर रानातून वाघांच्या धाडी त्या प्रदेशावर गेले काही दिवस होत होत्या. म्हणून त्या प्रदेशातली जनावरे आपल्या बिळातून गुहा वगैरे अगर दडण्याच्या जागेतून बाहेर उघड्यावर येत नव्हती. जी हरणे व इतर निरुपद्रवी प्राणी उघड्यावर आले त्यांचा पाठलाग करून वाघांनी त्यांचा फडशा उडविला होता. ती शिकार करीत असतांना

ते वाघ ज्या डरकाळ्या फोडीत त्या ऐकून सर्व जनावरे शेजारच्या डोंगरापलीकडे पळून गेली होती.

नरभक्षक जातीच्या नायकाचे नाव बिबळ्या होते. त्याला त्याच्या काही विश्वासपात्र अनुयायांकडून त्याच्या जातीतले बरेच लोक ती वस्ती सोडून दूर पळून जायच्या विचारात असल्याचे कळले. त्याला त्या गोष्टीबद्दल फार वाईट वाटले. कारण त्या जातीचे पूर्वज त्याच जागी जन्मले आणि वाढले होते आणि त्यांनी त्या जागी आपली वस्ती कायम केली होती. तेव्हा आपले अनुयायी वस्ती सोडून पळून गेले तर त्याचे सर्व पाप आपल्या डोक्यावर येणार असे त्याला वाटले. शिवाय लांब पारंब्या असलेल्या वडाच्या झाडाखालच्या देवीचा आपल्यावर कोप होईल असेही वाटले. त्या देवीला दरवर्षी एक नरबली देऊन तिचा प्रसाद त्या जातीच्या लोकांना देण्याचा प्रघात कित्येक पिढ्या चालू होता.

बिबळ्याने असा विचार करून काय वाटेल ते करून आपल्या अनुयायांनी वस्ती सोडून जाऊ नये असे काही तरी करण्याचे ठरविले. त्यासाठी देवीने त्याला आवश्यक शक्ती देण्याची कृपा करावी अशी देवी-जवळ प्रार्थना करण्यासाठी तो त्या देवीच्या देवळाकडे धावला.

ते देऊळ फार जुने होते. त्याला दरवाजा वगैरे काही नव्हते. पावसाळ्यात वाऱ्यापावसापासून स्वतःचे रक्षण व्हावे यासाठी जंगली जनावरे आसऱ्यासाठी त्या देवळात येऊन बसत.

त्या दिवशी बिबळ्याने सूर्योदयाच्या वेळी त्या पडक्या देवळात एक अद्भुत दृश्य पाहिले. त्या देवीसमोर एक मोठा अजगर एका लांडग्याला विळखा घालून गिळण्याच्या खटपटीत होता आणि लांडगा त्या अजगराचे तोंडच आपल्या जबड्यात धरून बसला होता. दोघांची खटपट स्वतःचा जीव वाचविण्यासाठी चालू होती.

ते दृश्य पाहून बिबळ्याचे सर्व अंग आपादमस्तक थरारले. तो पळून जाण्याचा विचार करू लागला. तरी साहस करून त्याने देवीला साष्टांग नमस्कार केला आणि उठून उभा राहून म्हणाला–"देवी, तुझा महिमा विचित्र आहे. आम्ही तुझे सर्व भक्त, गेला एक आठवडा उपाशी आहो आणि आमच्यावर तुझी कृपा झाली नाही. हे अद्भुत दृश्य दाखवून तू आम्हांला कोणत्या गोष्टीची आज्ञा देत आहेस?".

ते विचारल्यावर एका क्षणार्धात देव-ळाच्या भिंतीतील दगडाच्या खाचीतून एक रानमांजर तोंड बाहेर काढून ओरडले– "म्यांव, म्यांव!"

"हे तर आणखीच जास्त अद्भुत! याचा गूढ अर्थ म्हाताऱ्या मांत्रिकालाच माहीत असणार!" असे म्हणत बिबळ्या त्याच्या जातीचे लोक जेथे जमा झाले होते तिकडे धावला.

त्यावेळी त्या नरभक्षी जातीचे स्त्रीपुरुष व मुलेबाळे एका उघड्या जागेवर जमा होऊन जंगलातली कंदमुळे व फळे खाऊन जगता येईल का या गोष्टीचा विचार करीत त्यासाठी खटपट करण्या ऐवजी परस्परांशी भांडायला तयार झालेले दिसले.

बिबळ्या धावत येऊन ओरडला– "देवीने आपल्यावर कृपा केली आहे

आपला मांत्रिक देवीचा पुजारी कोठे आहे?"

सर्वांची नजर त्यांच्या नायकाकडे वळली. त्याचा आवाज ऐकून त्यांना वाटले की देवीच्या देवळासमोर हरणांचे कळप किंवा रानडुकरे येऊन बसली असावीत. काही तरुण उभे राहून विचारू लागले– "सरदार! देवीच्या देवळात हरणे आणि रानडुकरे जमा झाली आहेत का? आम्ही तीर कमान व भाले घेऊन येऊ का? कदाचित देवानेच आपल्या भक्तांवर अनुग्रह करून या जनावरांना पाठविले असणार! चला, तर तिकडे आपण सर्व जाऊ या. चला, उठा!"

नायकाने मांत्रिक कोठे दिसतो का पाहण्यासाठी एकदा नजर फिरवून पाहिली. परंतु तो कोठे दिसला नाही म्हणून ओरडला–"मूर्ख आहात! मी तुम्हांला काय विचारले आणि तुम्ही काय बडबडता आहा? पुजारी, मांत्रिक कोठे आहे? मी देवळात जे दृश्य पाहिले त्याचा अर्थ त्याला विचारावयाचा आहे. त्याला हुडकून घेऊन या!"

मांत्रिक त्या वेळी दूर एका झाडाखाली उपाशी मरगळलेल्या स्थितीत डुलक्या घेत बसलेला होता. मुलांनी येऊन त्याला सांगितल्यावर नायकाने त्याच्याजवळ जाऊन सांगितले व म्हणाला–"मांत्रिक! या दृश्याचा काय अर्थ हो? याचा अर्थ असा तर नाही की देवीचा अनुग्रह आपल्यावर झाला आहे आणि आतां आपणा सर्वांना पोटभर खायला मांस मिळणार आहे?"

मांत्रिकाने त्या सर्व गोष्टीकडे दुर्लक्ष केले व म्हणाला–"आपल्या जातीचा मी मांत्रिक आहे व माझे केस पांढरे झाले ते फुकटाफुकटी उन्हात पांढरे झाले नाहीत. आपली देवी असे काही स्पष्ट कधीच सांगत नाही. सर्व गूढच असते, मला असे वाटते की आपल्या जातीच्या लोकांनी इतर रानटी जातीच्या लोकांसारखे, खाण्यालायक जे मिळेल ते खाण्याची संवय केली पाहिजे."

म्हातारा मांत्रिक म्हणाला ते ऐकून बिबळ्या एका तरुण मुलाच्या हातातली काठी आपल्या हातात घेऊन म्हणाला–"तू हे सर्व मूर्खासारखा काय बरळतो आहेस? तू हे विसरलास वाटतं की आपल्या जातीच्या लोकांनी मांसाशिवाय इतर कोणत्याही वस्तूचे सेवन करू नये असा आपला नियम आहे!" असे म्हणत नायकाने काठीचा एक फटका मांत्रिकाच्या पाठीवर ओढला.

मांत्रिक कळवळून उभा राहिला आणि ... रे बिबळ्या! काय झालं ते तर सांगशील की नाही? तू दिलल्या फटक्याने माझी भूक पार नाहीशी झाली आणि नवीन दम आला आहे माझ्या अंगात!" असे म्हणत म्हाताऱ्याने उडी मारली व झाडाची फांदी धरून लोंबकळू लागला.

बिबळ्याच्या आज्ञेने दोघा तिघां तरुणांनी उठून मांत्रिकाला पाय धरून खाली ओढले व तो जमिनीवर आदळण्यापूर्वी त्याला कंबर धरून जमिनीवर उभे केले. नंतर बिबळ्याने देवळात त्याने पाहिलेले दृश्य पुन्हा सविस्तर वर्णन करून सांगितले. या वेळी मांत्रिकाने जास्त लक्षपूर्वक सर्व ऐकून घेतले आणि काही वेळ आकाशाकडे दृष्टी करून काही तरी विचारात गढल्यासारखा बसून राहिला. नंतर लगेच वाकून जमिनीवरची थोडी धूळमाती हातात घेतली आणि ती मंत्रवून सर्वांवर उडवीत म्हणाला–"येथे उघड्या जागेवर विस्तव पेटवून एका मोठ्या मडक्यात किंवा रांजणात पाणी तापवा! काही जण देवळाकडे धावत जा आणि तेथून तो अजगर, लांडगा आणि रानमांजर घेऊन या कसे!"

"रानमांजर इतका वेळ त्या दगडात बसून आपली वाट पहात बसले असेल असे नाही मला वाटत. अजगराने व लांडग्याने आतापर्यंत परस्परांचा जीव घेतला असेल, तरी मी त्यांना आणवतो." बिबळ्या म्हणाला.

"रानमांजर सापडले नाही तर ते ज्या दगडावर 'म्यांव म्यांव' करीत बसले होते तो दगड आणविला पाहिजे. तो दगड देखील उकळत्या पाण्याच्या रांजणात टाकला पाहिजे." म्हातारा मांत्रिक डोळे वटारून म्हणाला.

"देवीने आपल्या देवळात अजगर आणि लांडग्यांचे ते दृश्य आपल्याला दाखविण्याचे कारण काय? त्याचा अर्थ आपल्याला शिकारीला लौकर रानटी श्वापदे सापड-

तील असा आहे काय?" बिबळ्याने भीत भीत विचारले.

तो प्रश्न ऐकून म्हातारा मांत्रिक एक उडी मारून आपल्या झिज्या स्वतःच ओढीत आणि अंगात आल्यासारखा डोलत ओरडला–"मी कोण? मी देवी आहे. माझ्या अनुग्रह असेल तर तुम्हांला जनावरांचे मांसच काय, नरमांसही खायला मिळेल, तर उठा, चला!"

त्यानंतर काही जणांनी उठून झाडीत जी थोडीशी उघडी जागा होती तेथे एक मोठा खड्डा खणला व त्याच्या काठावर दगड ठेऊन त्यांच्यावर एक मोठे रांजण ठेवले आणि त्यांत पाणी भरले. नंतर त्यांनी

काटक्या तोडून घालू लागले. थोड्या वेळाने पांढऱ्या धुराचे लोट आकाशापर्यंत उडू लागले.

त्याच वेळी आकाशांत उडत असलेल्या हंसरथावर गिधाडांनी हल्ला चढविला. त्यांनी आपल्या बळकट चोचींनी रथ धरून ओढायला सुरवात केली. त्यामुळे रथ कलंडला आणि त्यांतून मायासरोवरेश्वर, कांचनमाला आणि रथाचा सारथी घसरून खाली पडले. एकटा अंगरक्षक रथांत राहू शकला.

परंतु तिथे वाऱ्याच्या धक्क्याने म्हणा किंवा इतर कारणांनी म्हणा एकाच जागी न पडतां निरनिराळे जाऊन पडले. पिंजारलेल्या केसात हात घालून स्वतःच्या झिज्या ओढणाऱ्या मांत्रिकाने मायासरोवरेश्वराला खाली पडतांना पाहिले आणि ओरडला– "वाहवा! उपाशी तडफडत असलेल्या आपल्या भक्तांवर देवीने अनुग्रह केला आहे, तो पहा, देवीचा प्रसाद, एक माणूस आकाशातून खाली पडत आहे. रांजणातले पाणी लौकर तापवा. माणूस, अजगर, लांडगा आणि रानमांजर या सर्वांचे मांस शिजल्यावर पहिल्याने नैवेद्य दाखवून मग प्रसाद घ्यायचा. त्यानंतर आपल्याला भरपूर मांस खायला मिळेल."

करून पाहिले आणि आनंदाने टाळ्या वाजवून नाचू लागले. हंसरथातून मायासरोवरेश्वर खाली पडला हे त्याचे दुर्दैवच, परंतु त्याहीपेक्षा त्याचे मोठे दुर्भाग्य म्हणजे तो त्या नरमांसभक्षी रानटी जातीच्या घोळक्याच्या मध्यभागी सरळ त्या रांजणात येऊन पडला. तो पाण्यात गटांगळ्या खात वर येऊन रांजणाचे काठ धरून बसला. त्याने चारीबाजूला नजर फिरवून पाहिले, सर्व नरमांसभक्षी लोक नाचत बागडत होते. त्याने जिवाची आशाच सोडली.

म्हातारा मांत्रिक स्मित करीत रांजणाजवळ येऊन हातवारे करीत म्हणाला– "अरे वा:! आपल्या देवीने साध्या माणसालाच नाही, चांगल्या गलेलठ्ठ माणसाला पाठविले आहे आणि कसा सरळ रांजणात आणून टाकला आहे!"

मांत्रिक म्हणाला ते ऐकून मायासरोवरेश्वराला कळले की तो फक्त रानटी जातीच्या मध्येच येऊन पडलेला नसून नरमांसभक्षी रानटी लोकांच्या मध्ये येऊन पडला आहे. 'आपल्या सारख्या समर्थ व्यक्तीची अशी दुर्गती व्हावी! नाही!' तर पुढे काय करावे या विचारात तो असता रांजणातले पाणी गरम होऊ

लागलं आणि त्याचं अंग भाजू लागलं होते.

मायासरोवरेश्वर रांजणाबाहेर उडी मारून येण्याच्या खटपटीत असल्याचे पाहून मांत्रिक एक जळत असलेले लाकूड त्याच्या अंगाजवळ नेत म्हणाला–"काय रे! आमच्या देवीने अनुग्रह करून तुला आमच्याकडे पाठविले आणि तू जर का बाहेर निघण्याचा प्रयत्न केलास तर रांजणाखालच्या निखाऱ्यात टाकून तुला आम्ही भाजून खाऊ! खबरदार!"

ते ऐकून मायासरोवरेश्वराला त्याचे मरण अगदी जवळ येऊन ठेपले असल्याचे स्पष्ट दिसले. तरी उकळत्या पाण्यात

शिजून मरण येणे हे भयंकरच आहे! काय वाटेल ते करून रांजणाबाहेर आलेच पाहिजे. तेवढ्यात त्याला एक युक्ती सुचली. त्याने एक मोठे गुपित मांत्रिकाला सांगण्याचे सोंग केले आणि बारीक आवाजात त्याला म्हणाला–"तू या रानातल्या देवीचा पुजारी आहेस ना? तरमग हे गुपित तुलाच सांगितले पाहिजे. तुझ्या देवीने माझ्याबरोबर आणखी दोघांना आकाशातून पाठविले आहे.

नरमांसभक्षी मांत्रिक ते ऐकून आश्चर्य करीत विचारू लागला–"असं का? मग ते दोघे कोठे आहेत?"

"ते चुकून दुसऱ्या जागी उतरले असावेत. तू मला बरोबर नेलेस तर मी त्यांचा शोध काढून त्यांना धरून आणायला मदत करीन." मायासरोश्वर म्हणाला.

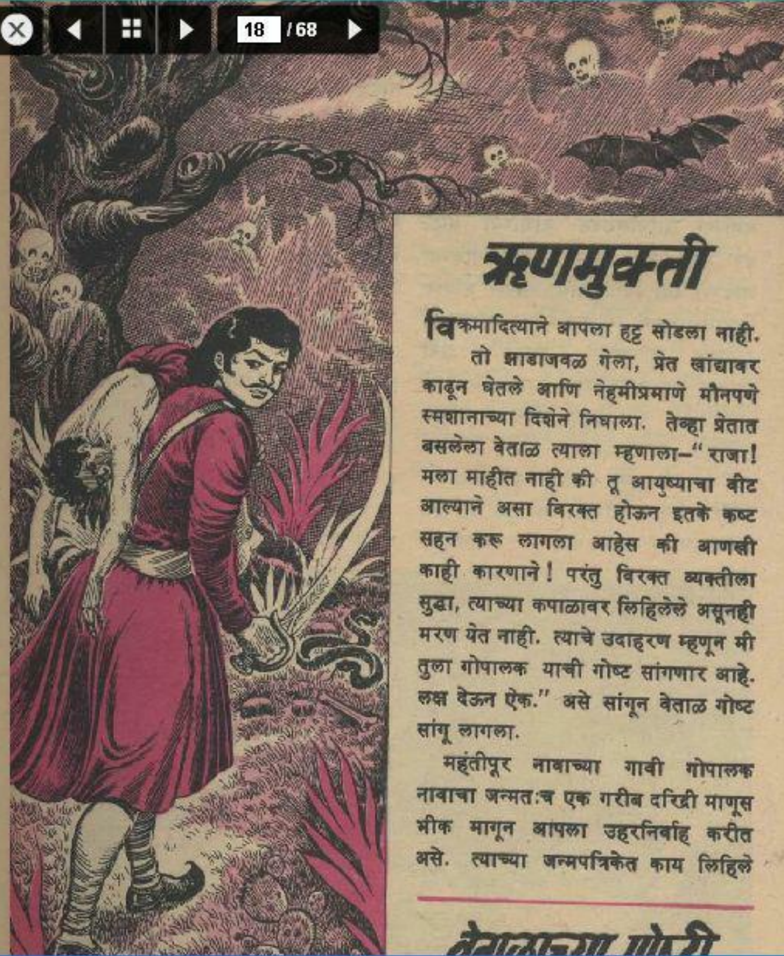
मांत्रिकाला ते सर्व खरे वाटले. त्याने लगेच मायासरोवरेश्वराला बाहेर काढवून एकाला देवीच्या देवळात बिबळ्या गेला होता त्याच्याकडे ती बातमी कळवायला पाठविले [illegible] मायासरोवरेश्वराबरोबर जंगलात निघाला.

संध्याकाळपर्यंत त्यांनी जंगलांत कांचनमाला व सारथ्याचा शोध केला. एकाएकी त्यांना एका झाडाखाली सारथ्याचा चाबूक दिसला.

'माझा सारथी, कांचनमाला वगैरे या झाडाच्या फांद्यांत कोठे तरी अडकले असावेत. ते जिवंत आहेत की नाहीत? त्यांना वांचविले पाहिजे.' असा विचार करीत मायासरोवरेश्वराने मान वर करून पाहिले. परंतु त्याला वर झाडावर कोणी दिसले नाही. मात्र वर आकाशात हंसांचा रथ उडत असलेला दिसला.

त्याच वेळी धुराचे लोट पाहून त्या दिशेने सिद्धसाधक व मकरकेतूसुद्धा नरमांसभक्षक जातीच्या वस्तीकडे येत होते. साधक आपले वाहन वनमाणसावर 'जय महाकाल' असा घोष करीत येत होता. तो घोष ऐकून मायासरोवरेश्वर आणि त्याच्याबरोबरचे इतर लोक भयशंकित झाले.

ऋणमुक्ती

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! मला माहीत नाही की तू आयुष्याचा वीट आल्याने असा विरक्त होऊन इतके कष्ट सहन करू लागला आहेस की आणखी काही कारणाने! परंतु विरक्त व्यक्तीला सुद्धा, त्याच्या कपाळावर लिहिलेले असूनही मरण येत नाही. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला गोपालक याची गोष्ट सांगणार आहे. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

महंतीपूर नावाच्या गावी गोपालक नावाचा जन्मतःच एक गरीब दरिद्री माणूस भीक मागून आपला उदरनिर्वाह करीत असे. त्याच्या जन्मपत्रिकेत काय लिहिले

होते नकळे. परंतु त्याला एक वेळ पोटभर खायला मिळे तर कधीकधी तीनतीन दिवस तेही मिळत नसे.

एकदा रामानंद नावाचा एक ज्योतिषी आपल्या शिष्यांसमवेत काशीच्या वाटे-वर महंतीपूरला आला. त्या गावच्या लोकांनी त्या ज्योतिष्याला आपले भविष्य विचारून घेतले. ते कळल्यावर गोपालकने रामानंद यांच्याकडे जाऊन त्यांना त्याच्या या दारिद्र्याचे कारण विचारले आणि ते कसे दूर होईल हे देखील विचारले.

"बाळ! तुझ्या कपाळी सुख लिहिलेले नाही. म्हणून मला वाटते की तुझे दारिद्र्य कधी संपणेच शक्य नाही." रामानंदांनी गोपालकाला लक्षपूर्वक त्याचा हात पाहून त्याचे भविष्य सांगितले.

"तरमग निदान एवढे तरी सांगण्याची कृपा करा की माझ्या कपाळी मरण केव्हा लिहिलेले आहे? मला या जगातून केव्हा सुटका मिळेल?" गोपालकने विचारले.

"मुला! शेजारच्या शहरात रामगुप्त सोमगुप्त आणि भीमगुप्त नावाचे तीन व्यापारी आहेत. त्यांच्यावर तुझे प्रत्येकी एक सुवर्णमुद्रा इतके ऋण आहे. तू ते ऋण वसूल करून ते सर्व उपभोगल्यावर तुला मरण येईल." रामानंद म्हणाले.

गोपालक आनंदाने रामानंदांचा निरोप घेऊन शेजारच्या नगरात गेला. तो त्या तिघांना भेटला व त्यांच्यावर एकेक सुवर्ण-मुद्रा ऋण असल्याचे सांगून ते त्याने परत द्यायला सांगितले. तिघांनी काही एक तक्रार न करितां एकेक सुवर्णमुद्रा दिल्या.

गोपालकने त्या सुवर्णमुद्रा खर्च करून दरिद्रनारायणाला अन्नदान केले आणि विचार करू लागला की आजपासून या जगापासून कायमची मुक्ती मिळेल. कोण-त्याही क्षणाला यमाचा निरोप येईल. मरणानंतर माझा हा देह रानटी जना-वरांना आपली क्षुधा भागविण्यास उपयोगी पडला तर बरे. असा विचार करून तो जंगलात भटकत फिरू लागला.

दोन दिवस गेले. त्याला भूक लागली होती. वाघ किंवा सिंहदेखील त्याच्या जवळून जात तरी कधी त्यांनी त्याच्याकडे ढुंकूनही पाहिले नाही. परंतु त्याला हे कळेना की ज्योतिष्याचे भविष्य खरे कां होऊ नये? या विचारात देहभान विसरून भटकत असतां तो एका खड्ड्यात पडला.

"अस्सं! तरमग देवाने कदाचित माझ्या-साठी पहिल्यापासून हा खड्डा खणून ठेवला आहे. आतां मरण निश्चित येणार!" असा विचार करून त्याने एकदा चारी-बाजूला पाहिले. काळोखात त्याला काहीतरी चकाकत असल्यासारखे दिसले. गोपालकने ते हाताने चाचपत उचलून पाहिले. ते सोने होते. खड्ड्यात गुहा आहे तर, आणि त्यात अलोट सोनेही आहे! असे त्याला वाटले.

गोपालकने सर्व सोने एकत्र केले आणि आपल्या घरी परत येऊन त्याने ते गोर-गरिबांना मदत करण्यासाठी खर्च केले. त्यांचे कष्ट त्याने दूर केले म्हणून त्यांच्या दृष्टीने तो देवपुरुष झाला. गावकऱ्यांना हे कळेना की जन्मापासून गरीब असलेल्या गोपालकाकडे इतके पैसे कोठून आले? त्याने त्याच्या जवळच्या मित्रांना किंवा शेजारपाजारच्यापैकी कोणाजवळही काही सांगितले नव्हते.

एकूण ज्योतिषी म्हणाला ते खरे झाले नाही. गोपालक बरेच दिवस जिवंत राहिला. त्याच्याजवळ अपार सोने होते. तरी तो गोर-गरिबांपासून निराळा न राहता सर्वदा त्यांचे दुःख दूर करण्याची खटपट करीत राहिला.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला– "राजा! गोपालकाला कां मरण आले नाही? ज्योतिष्याचे म्हणणे सर्वस्वी खोटे कसे काय झाले? या प्रश्नांची समाधान-कारक उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला–"रामानंद ज्योतिषी म्हणाला ते खोटे झाले नाही कारण गोपालकाने व्यापाऱ्यांकडून जे आपले ऋण वसूल करून घेतले ते त्याने त्या सोन्याचा उपयोग स्वतःच्या उदरनिर्वाह-साठी केला असता तर कदाचित त्याला मरण आले असते. परंतु त्याची दान देण्याची प्रवृत्तीच ज्योतिष्याचे भविष्य पूर्ण होण्यास तेव्हा आड आली. शेवटी त्याने विचार केला की तो मेल्यावर त्याचे शरीर जळून कोळसा व राख होण्याऐवजी रानटी श्वापदांच्या क्षुधा निवारणार्थ त्याचा उप-योग व्हावा. परिणामी त्याला आणखी जास्त सोने मिळाले. त्याचबरोबर त्याच्या-कडून ऋण घेणाऱ्यांची संख्यासुद्धा वाढली."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला व पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

बलिष्ठ शत्रू

उरगपूर नावाच्या गावी पार्वती नावाची एक भांडखोर बाई रहात असे. तिला गणू नावाचा एक मुलगा होता. गणू लाडातच लहानाचा मोठा झाला. लग्नाचे वय झालं तेव्हा कोणी त्याला मुलगी द्यायला तयार होईना. कारण भांडखोर सासू मुलीला कशी वागवील याची प्रत्येकाला शंका वाटे.

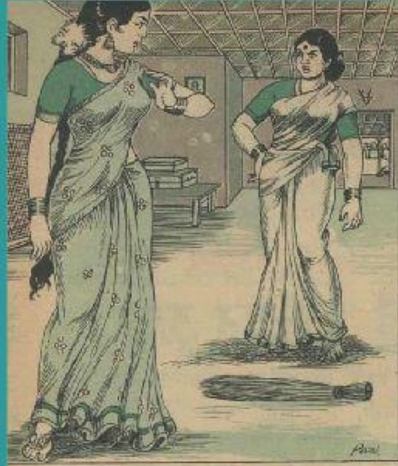
एकदा गणोबा काही कामाने दूरच्या गावी गेले असता त्यांना गावातल्या तला-वावर एक सुंदर मुलगी दिसली. तिला पाहून तिच्याशीच लग्न करण्याचे त्यांनी ठरविले आणि तिच्या पाठोपाठ तिच्या घरी गेले. त्या मुलीनेदेखील गणोबांना पाहिले होते व तो तिला आवडला होता.

तिचे नाव इंदू असल्याचे गणोबांना कळले. गणोबांनी तिच्या आईवडिलांना भेटून तिला मागणी घातली.

इंदूचे आईवडील गणोबांना म्हणाले– "अहो, पण तुम्ही विचार करा बरं का, आमची मुलगी थोडीशी भांडखोर स्वभा-वाची आहे. म्हणून तिचे लग्न आजवर जमले नाही. तुम्हांला आपली मुलगी द्यायला आम्हांला आनंदच होईल.

गणोबांनी आपल्या आईचा स्वभाव कसा आहे हे सांगून टाकले. इंदूच्या आई-वडिलांनी विचार केला, तरमग सासूच्या हाताखाली मुलगी काही दिवस वागली की तिच्या स्वभावात बदल होईल. त्यांनी इंदूचे गणोबांशी लग्न करून दिले.

बायकोला घेऊन गणोबा घरी आले. त्यांना पाहून पार्वती आश्चर्यचकित झाली. परंतु तिला एका गोष्टीचा आनंद झाला की, आपल्या मुलाला मुलगी द्यायला कोणी तरी पुढे आलाच. महिनाभर मुलाला व सुनेला पार्वतीने निश्चितपणे राहू दिले.

परंतु तिला वाटू लागले की परस्पर कामे होत आहेत हे पाहून सुनबाई कामाला हातच घालीत नाही. आपण चाकरी करायची व सुनेने चैन, हे तिला कसे आवडणार? म्हणून तिने लहान मोठी कामे सुनेकडून करवून घ्यायला सुरवात केली. इंदू सासूने सांगितलेली कामे बिनबोभाट करू लागली. एक महिना आणखी गेला.

हळूहळू सुनबाईचे कोडकौतुक कमी होऊ लागले. पार्वती तिच्या प्रत्येक कामात दोष काढू लागली. सुनबाईसुद्धा उत्तरे करू लागली. दोघीत मतभेद वाढत गेले.

एके दिवशी गणोबा शेतावरून घरी परत आल्यावर पाहतात तर सैपाक झालेला [illegible] सासूने सुनेवर व सुनेने सासूवर दोषारोपण केले. गणोबा दोघींवर कावले. आई म्हणू लागली की मुलावर सुनेने मोहिनी टाकली आहे आणि सुनबाईने तक्रार केली की नवरा अजून आईचा पदर सोडीत नाही.

त्या दिवसापासून गणोबांना घर म्हणजे नरकवास वाटू लागला. तसा तो स्वभावाने गरीबच होता. आईची व बायकोची बोलणी ऐकून तो गप्प राही.

एकदा गणोबांनी, ते ज्याच्या शेतात काम करीत, त्या मालकाच्या मुलाला सापापासून वाचविले. म्हणून मालक इतका खूष झाला की त्याने आपली बहू दुधी गाय घेऊन जायला गणोबांना सांगितले. गणोबांनी ती गोष्ट घरी जाऊन सांगितली.

पार्वती म्हणाली–"गोमातेला घरी घेऊन येणे शुभकारक आहे!"

इंदू म्हणाली–"नाही, म्हैस हवी, तिच्या दुधाला कस असतो."

शब्दावरून शब्द वाढत गेला आणि खडाजंगीच झाली. गणोबांना वाटले की थोडे शांत झाल्यावर दोघींना समजावून सांगता येईल. परंतु ते होऊ शकले नाही.

दुसऱ्या दिवशी मालकाने गणोबांना विचारले–"काय रे गणू, तू गाय सोडून कां नाही घेऊन गेलास?" गणोबांनी घडलेली गोष्ट सांगितली.

[illegible] बाजारात विकायला पाठवून दिल्या, सांगून तू एक गायच घेऊन जा." मालक म्हणाला.

अशा तऱ्हेने आपल्या समोरचा प्रश्न सहजी सुटल्याचा गणोबांना आनंदच झाला. त्याने घरी जाऊन ती गोष्ट सांगितली. पार्वती आनंदाने म्हणाली–"आपल्या घरी म्हशीला न आणून देवानेच आपल्याला वांचविले."

"म्हैस आणल्याची भीती सर्वांनाच असते का?" इंदूने एक व्यंगबाण सोडला.

गणोबांनी विचार केला, हे भांडण कधी न संपणारे आहे. म्हणाला–"मी जाऊन प्रथम गाय घेऊन येतो."

"गायच आणायची असेल तर काळी गाय घेऊन या. कमीत कमी म्हशीचा रंग पाहून मन भरेल." इंदू म्हणाली.

"हे बघ बाळा! गाईचं येणं हे शुभ आहे म्हणून चांगली दुभती गाय घेऊन ये. हा काळ्या गायीचा काय म्हणून हट्ट? पांढरी स्वच्छ गाय आण." पार्वती म्हणाली.

रंगावरून सासूसुनेमध्ये वाद झाला.

"तुम्ही काळ्या रंगाला नाव ठेवता, स्वतःकडे पहा!" इंदूने समोरचा वार केला.

"तू पांढऱ्या रंगाला नावे ठेवतेस, मग तू कशाला ग पांढरी झालीस?" सासूने तोफ डागली.

"पांढरी असते तर गप्प राहाले असते. मी आहे गोरी." इंदू म्हणाली.

गणोबांनी विचार केला हा वाद संपणारा नाही. त्याने स्वतःचे जेवण वाढून घेतले आणि जाऊन झोपला.

मालकाने दुसऱ्या दिवशी गणोबांना पुन्हा विचारले–"अरे तू गाय घेऊन जायला आला नाहीस?" गणोबांनी घरात झालेला वाद सांगितला.

मालक म्हणाला–"माझ्या घरात सासवासुनांचे भांडण नाही आहे, परंतु माझ्या दोन बायका आहेत, त्या अशाच भांडायच्या. शेवटी मी युक्ती केली आणि घरात शांतता नांदू लागली."

"मालक मला सांगा ना, काय युक्ती केलीत ती!" गणोबा म्हणाले.

"दोघां शत्रूंमध्ये जर ऐक्य व सख्य करावयाचे असेल तर त्यांच्याहून एक बलिष्ठ शत्रू शोधावा लागतो." मालक म्हणाला.

"मी कोठून आणू आणखी एक बलिष्ठ शत्रू?" गणोबांनी विचारले.

मालक स्मित करून म्हणाला–"तो शत्रू तूच आहेस, वेडया!"

गणोबांच्या डोक्यात प्रकाश पडला की पुढे काय केले पाहिजे. त्या दिवशी संध्याकाळी गणोबा एक तांबडी गाय मालकाच्या घरून घेऊन गेले. सासूसून दोघी ती गाय पाहून गणोबांवर खवळल्या.

"तू आतां किती दिवसांची पाहुणी राहलीस आई? लहानांना शिव्याशाप किती दिवस देणार? थोडा तरी विचार कर!" गणोबांनी थोडघाशा रागातच आईला गप्प केले.

घेऊन बोलणार. म्हणून ती आणखी मोठ्याने बोलू लागली.

"तू आपलं काम कर घरात जाऊन. पुरुषांच्या कामात ढवळाढवळ करायला येऊ नकोस. मालकाने गाय घेऊन जायला सांगितलं आणि जी मला आवडली ती घेऊन आलो. यापुढे गायीच्या बाबतीत एक चकार शब्द तोंडाबाहेर काढशील तर तोंड फोडून काढीन." गणोबांनी बायकोला धाक दाखविला.

गणोबा पुढे दोन दिवस आईला दरडावून गप्प करीत राहिले आणि बायकोने जास्त वाद घातला तर तिला एक किंवा दोन देऊन तिचे तोंड बंद केले. तेव्हांपासून दोघी सासूसून शांतपणे नांदू लागल्या. गणोबा घरात रहात तोपर्यंत दोघी ताटाखालच्या मांजरासारख्या वागत आणि ते घराबाहेर पडले की त्यांच्याविरुद्ध परस्परांशी तक्रार करीत. अशा तऱ्हेने घरातले महाभारत थांबले आणि शांतता नांदू लागली

उत्तम सल्ला

रामराव कित्येक दिवस परगावी राहून आपल्या मित्रमंडळींस भेटून यावे म्हणून आपल्या गावी आले. त्यांचे बालमित्र लखोबा व जिवाजी भेटले. त्यांनी दोघांनी आपल्या घरी येऊन रहायला आग्रह केला. तेव्हा प्रत्येकाच्या घरी दोन दोन दिवस रहायचे रामरावांनी मान्य केले. पहिल्याने ते लखोबाच्या घरी राहले.

लखोबा व त्यांच्या बायकोने उत्तम प्रकारे त्यांचे आदरातिथ्य केले. परंतु कां कोणास ठाऊक, लखोबा रामरावांना कधी एकटे घरात सोडीत नसत. बाहेर कामाला जात तेव्हा बरोबर रामरावांना घेऊन जात. नंतर तिसऱ्या दिवशी शेजारीच जिवाजी रहात त्यांच्याकडे रहायला गेले. तेथे देखील जिवाजी व त्यांच्या बायकोने त्यांचे सर्व प्रकारे आदरातिथ्य केले. परंतु जिवाजीसुद्धा बाहेर जातांना रामरावांना बरोबर घेऊनच कामाला जाई.

त्यातले गूढ कळावे म्हणून रामराव काही तरी कारण सांगून जिवाजीच्या घरी एकटेच परतले. तेव्हा त्यांना दोघां मित्रांच्या बायका परसांत मोठमोठ्याने भांडत असलेल्या दिसल्या. ती गोष्ट त्यांनी दोघां मित्रांना विचारली. दोघांना त्याबद्दल लाज वाटली.

"तुम्ही दोघे घरातल्या मोलकरणींना काढून टाका आणि बायकांनाच सर्व कामे करू द्या. त्यांना भांडायला सवडच मिळणार नाही, कामे करीत राहल्यावर. रिकामपणाचा हा परिणाम आहे." रामरावांनी तो सल्ला दिला आणि तो खरोखरच छान लागू पडला.

अपात्र दान

एका गावात शंकरशेट व सोनूशेट नावाचे दोन धान्याचे व्यापारी होते. दोघे मिळून व्यापारधंदा करीत. कित्येक वर्षे दोघांचा धंदा निर्विघ्नपणे चालू होता. गावात कधी दोघां भावांचे काही कारणावरून भांडण होई तेव्हा वडीलधारी मंडळी या दोघां व्यापाऱ्यांचे उदाहरण सांगून म्हणत–"तुम्ही शंकरशेट व सोनूशेटकडे पहा आणि शिका कसं बंधुत्व राखायचं ते."

दरवर्षी दिवाळीला सर्व हिशोब पुरे होत आणि नव्या वह्या सुरू करण्यापूर्वी जो नफा होई, दोघे सारखासारखा वाटून घेत. त्यावेळी शंकरशेट आपल्या वांट्यातले तीनशे पासष्ट रुपये काढून एका पिशवीत निराळे काढून ठेवी. परंतु सोनूशेटने कधी त्याला 'तसे कां करतोस? कशासाठी रे हे निराळे काढून ठेवले आहेस?" असे कधी विचारले नाही. शंकरशेटला आश्चर्य वाटे की सोनूशेट कां विचारीत नाही.

दरवर्षी त्या गावाच्या वेशीवर एक जत्रा भरे व फार मोठा बाजार असे. त्या वेळी व्यापाराबरोबर जुगारीचे व दारूचे अड्डेसुद्धा लागत. जेथे जत्रा भरे तेथून थोड्या अंतरावर एक टेकडी होती. त्या टेकडीवर एक विहीर होती. तिच्या चारी बाजूला मोठमोठी उंच झाडे होती. ती जागा यात्रेकरूंना खायला प्यायला व विश्रांती घ्यायला फार सोयीची होती. दरवर्षी तीनशे पासष्ट रुपयांची पिशवी शंकरशेट त्या विहिरीजवळ कोणाला कळू दिल्याशिवाय ठेवून निघून जात असे. परंतु ती पिशवी कोण उचलून घेऊन जातो हे कधी शंकटशेटला कळत नसे.

परंतु एके वर्षी शंकटशेटने विचार केला की हे गुप्तदान कोणाला मिळते हे तर पाहू या. म्हणून शंकरशेट विहिरीजवळून [illegible] तेव्हा त्याला कोणीतरी आपल्या डोक्यावर पंचा किंवा उपरणे टाकून झाडाआडून निघून जात असलेला दिसला. शंकरशेटने पैशांची पिशवी विहिरीजवळ सोडली जिथे होती, ती त्या जागी नव्हती.

शंकरशेटने तोंडावरून पांघरूण घालून जाणाऱ्याच्या पाठोपाठ जाऊन तोच पिशवी घेऊन जातो आहे का, पाहून खात्री करून घ्यायचे ठरविले व गेला आणि शेवटी त्याला कळले की ती व्यक्ती आणखी दुसरी तिसरी कोणी नसून त्याचा साथीदार सोनूशेटच आहे.

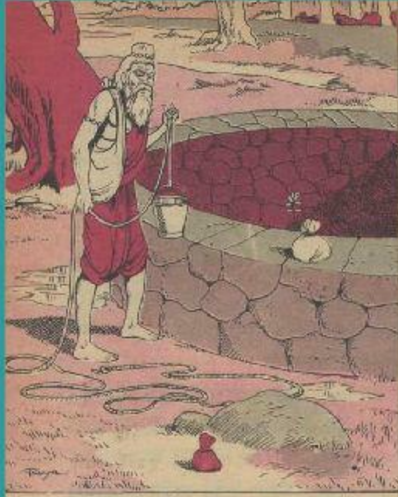
"मित्रा! मला वाटत होते की पैसे कोणातरी गरिबाला मिळतील व त्याला त्याचा उपयोग होईल. परंतु हे तर तुझ्याच हाती लागले!" शंकरशेटने विचारले.

सोनूशेट स्मित करून म्हणाला–"मित्रा! तू हे पैसे फेकूनच दिलेस, मग ते कोणाला मिळोत, त्याचे तुला काय?"

"तुला, मी हे पैसे असे कां फेकतो हे जर कळले असते, तर तू त्यांना चुकूनही हात लावला नसतास." असे सांगून शंकरशेटने आपल्या आयुष्यातली एक गोष्ट सांगितली ती अशी:

"माझ्या लहानपणीच माझे आईवडील वारले. मी गरीब होतो. उदरनिर्वाहासाठी मला लहानपणी पडेल ते काम करावे लागे. एकदा दुष्काळ पडला तेव्हा गावकरी आमचे गाव सोडून निघून गेले. मी त्या वेळी या

गावी आलो. येथे एक मोठा बाजार भरला होता आणि जत्राही भरली होती. असे मी ऐकले की तो संक्रांतीचा दिवस होता. मी चार दिवसांपासून उपाशी होतो, म्हणून भीक मागत होतो. पण काही फायदा झाला नाही. एका मिठाईवाल्याच्या दुकानातले लाडू चोरून खात असता पकडला गेलो आणि मार खाल्ला. भुकेल्या अवस्थेत आपल्या असहाय स्थितीत जीव द्यावासा वाटले. मी याच विहिरीत उडी मारणार होतो. त्याच वेळी माझ्या पायाला काही तरी बोचले. मी वांकून पाहिलं तर ती हिऱ्याची अंगठी होती. माझ्या मनात जगण्याची इच्छा जागृत झाली. ती अंगठी विकून मी एक दुभती म्हैस विकत घेतली. जी प्राप्ती झाली ती खर्च करून मी एक बैलगाडी विकत घेतली. त्यानंतर आपण दोघे भेटलो व आपली मैत्री जमली. धान्याच्या व्यापारात आपल्याला फायदा होऊ लागला. म्हणून ज्या दिवशी या विहिरीजवळ मला अंगठी सापडली होती त्या संक्रांतीच्या दिवशी दरवर्षी मी तीनशे पासष्ट रुपये गुप्तदान म्हणून मी ठेवू लागलो."

ते ऐकून सोनूशेट म्हणाला–"हा तुझा विचार फार थोर असेल कदाचित! परंतु हे रुपये ज्याच्या हाती लागतात तो वाईट मार्गाला लागणेदेखील शक्य आहे, नव्हे का? पाहिजे तर आपण प्रत्यक्ष पाहूच या." नंतर शंकरशेटला बरोबर घेऊन सोनूशेट त्या विहिरीजवळ आला. दोघे एका झाडावर चढून लपून बसले.

सोनूशेटने एक पिशवी विहिरीजवळ टाकून ठेवली. थोड्या वेळाने भगवी वस्त्रे परिधान करून पांढरी दाढी असलेला एक साधू तेथे आला. त्याने आपली गठडी विहिरीच्या कठड्यावर ठेवली आणि हातपाय धुवायला पाणी काढण्यासाठी पोहरा उचलला. त्याच वेळी त्याला सोनूशेटने ठेवलेली पिशवी दिसली.

त्या साधूच्या मनात एकदम बदल झाला. तो रामनामाचा तोंडाने जप करीत होता, तो एकदम [illegible] त्याने एकदा चहूकडे नजर फिरवून कोणी पहात नाही ना, खात्री करून घेतली आणि ती पिशवी उचलून आपल्या पडशीत ठेवली. तो स्वतःशीच पुटपुटला–"दीर्घकाळानंतर या दुर्दैवी जीवितातून मुक्ती मिळाली. आता लग्न करून घेऊन चैनीत पुढील आयुष्य घालवायचे." भूक तहान विसरून जाऊन तो साधू तेथून निघून गेला.

शंकरशेट ते ऐकून थक्क होऊन म्हणाला–"सर्वसंगपरित्याग करणाऱ्या या साधूच्या मनात या वयात लग्न करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली!"

सोनूशेटने खुणेने शंकरशेटला मौन रहायला सांगितले व एक चांदीचा रुपया विहिरीच्या कठड्यावर टाकून ठेवला. थोड्या वेळाने दोघे जुगारी परस्परांची निंदा करीत विहिरीजवळ आले.

"अरे, दुभती म्हैस विकत घ्यायला मी पैसे बरोबर आणले होते ते तुझ्या बोलण्यात येऊन जुगारीत उडवून टाकले. आता मी कोणते तोंड घेऊन घरी जाऊ? त्यापेक्षा याविहिरीत उडी टाकून जीव देणे पत्करले." असे म्हणत तो विहिरीकडे धावत निघाला. दुसरा त्याला वांचविण्याच्या प्रयत्नात होता, त्याच वेळी पहिल्याला कठड्यावर रुपया दिसला. लगेच तो त्याने हातात घेतला व म्हणाला–"ऐन वेळी हा रुपया मला मिळाला. कदाचित याच्या मदतीने मी घालवून बसलो आहे ते सर्व पैसे मला

परत मिळतील." असे तो म्हणत जुगारीच्या अड्ड्याकडे निघाला.

"यात माझा अर्धा वांटा आहे!" दुसरा दरडावीत म्हणाला आणि पहिल्याच्या पाठोपाठ निघाला. शंकरशेट सोनूशेटला म्हणाला–"पाहिलेस. सोनूशेट? सर्व घालवून बसल्याबद्दल थोड्या वेळापूर्वी हा रडत होता. परंतु एक रुपया हातात येतांच पुन्हा जुगार खेळायला निघाला.

सोनूशेटने काहीच उत्तर दिले नाही.

आणखी काही वेळाने एक लाकूडफोड्या लाकडांची मोळी घेऊन तेथे आला. सोनूशेटने पैशांची एक पिशवी लाकूडफोड्या व विहिरीच्या मध्ये टाकून ठेवली.

लाकूडफोड्या असे म्हणत पुढे आला– "मी ही लाकडे केव्हा विकणार आणि केव्हा घरी जाऊन कण्हेरी करून पिणार?" तो पाणी काढून पोटभर पिऊन बाजार भरला होता त्या दिशेने निघाला.

"काय गंमत पहा, वाटेत पैशांची पिशवी पडलेली पाहूनही तिकडे दुर्लक्ष करून हा पुढे निघून जातो आहे!" शंकरशेट चकित होऊन म्हणाला.

"पाहिलंस, तुझं गुप्तदान अपात्र माणसांच्या हाती पडून त्यांचं किती नुकसान करीत आहे ते. उतारवयातल्या एका साधूचे मनदेखील पैसा पाहताच पालटले. त्याने त्यात खापरं भरलेली आहेत हेदेखील पाहिले नाही आणि सुखाची स्वप्ने पाहू लागला. त्याचप्रमाणे रुपया मिळताच जुगाऱ्याच्या मनात त्यापूर्वी त्याला जो ज्ञानोदय झाला होता त्याचा लोप झाला. वास्तविक धनप्राप्तीने जे आयुष्य सुधरते तेच फुकटाचे धन मिळल्यास बिघडते. खरा माणूस फुकटात मिळणाऱ्या पैशाकडे ढुंकूनसुद्धा पहात नाही. लाकूडफोड्याला त्याच्या मेहनतीच्या फळाचीच फक्त अपेक्षा आहे." सोनूशेट म्हणाला.

"म्हणजे आजपर्यंत मी गुप्तदान करीत राहालो, ते असेच मातीत गेले का?"

"नाही, मी ते सर्व सुरक्षित ठेवले आहे. तू एक शाळा बांध." सोनूशेटने सुचविले.

चौर की साधू

छोटू आपल्या कुत्र्याबरोबर लक्ष्मणपूरला पोचला तोपर्यंत संध्याकाळ होऊन गेली होती आणि काळोख पडू लागला होता. त्याला भूक लागली होती व तहानही खूप लागली होती. परंतु सर्व गल्ल्यांत व रस्तांवर शुकशुकाट झाली होती. पाणी पिऊन तहान भागविण्यासाठी त्याने एका घराच्या दाराची कडी वाजविली. परंतु आश्चर्य असे की आतून ऐकू येणारा बोलण्याचा आवाज एकाएकी बंद झाला.

छोटूला आश्चर्य वाटले. तो पुढल्या घरी गेला आणि दार खडकावल्याशिवाय दाराच्या फटीतून त्याने आत पाहिले. दिव्याच्या अंधुक उजेडात काही जण जवळ बसून व मानेपर्यंत पांघरूण घेऊन फुसफुसल्यासारखे बोलत होते.

"अहो, मला तहान लागली आहे, प्यायला थोडे पाणी देता का?" छोटूने बारीक आवाजात विचारले. तत्क्षण आतले लोक काही बोलल्याशिवाय तोंडावरून पांघरूण घेऊन झोपले. छोटू आपले हसू आवरू शकला नाही.

छोटू विचार करू लागला अजून एवढी रात्र झाली नसूनही लोक कां बरे झोपले आहेत? त्यांना कोणत्या गोष्टीबद्दल धास्ती वाटत असावी? त्यानंतर छोटू गावातल्या निर्जन गल्ल्यातून वाट काढीत देवळात जाऊन पोचला.

देवळातल्या सभागृहात त्याला तिघे जण बोलत असलेले दिसले. त्याला थोडी शंका आली. त्यांना पाहून छोटूचा कुत्रा भुंकू लागला.

त्यांच्या पैकी दोघे मांस खात होते व दारू पीत होते. गांजा पीत असलेल्या माणसाने छोटूला दरडावून विचारले– "कोण रे तू?"

"मला फार तहान लागली आहे, पहिल्याने थोडे प्यायला पाणी द्या. त्यानंतर मी सर्व सांगतो." छोटू म्हणाला.

"मूर्ख! पाणी म्हणजे काय रे? आम्ही दारू शिवाय इतर काही पीत नाही. तुला तहान लागली आहे तर ही घे बाटली. आपला कंठ थोडा ओला करून घे." दुसरा माणूस म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी झोप मोडली तेव्हा गावात छोटूला गडबड दिसली. लोकांची गर्दी उत्साहाने कोठे तरी निघालेली दिसली. छोटूने त्यांना विचारून त्याचे कारण काढून घेतले. त्याला थोडेसे आश्चर्यच वाटले.

त्या दिवशी शुक्रवार होता. म्हणे, त्या दिवशी एक साधू भक्तांना दर्शन देतो. तो साधू त्या गावी येऊन चार आठवडे झाले होते. तो कोणी सामान्य योगी नव्हता. त्रिलोक संचार करणारा महायोगी आणि त्रिकालज्ञानी होता. तो गावाबाहेर एका वडाच्या पारावर उतरला होता. फक्त शुक्रवारीच त्याचे दर्शन मिळे. इतर दिवशी तो ध्यानमग्न होऊन योगसमाधीत असे. शुक्रवारी लोक त्याच्या दर्शनाला येऊन त्याची चरणरज आपल्या मस्तकाला लावीत आणि आपल्या मनातल्या इच्छा पूर्ण होतील की नाही त्या साधूला विचारीत. तो सहा दिवस योगसमाधीत देवांच्या सान्निध्यात राहून शुक्रवारी भक्तांना देवांनी सांगितलेली उत्तरे सांगे.

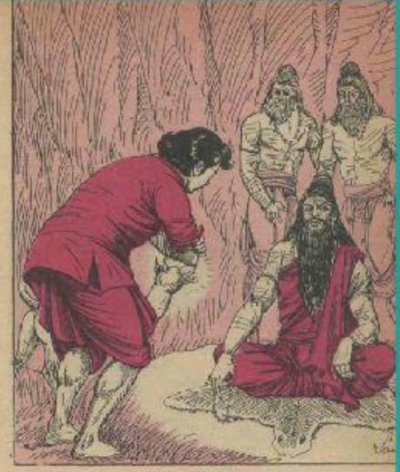
छोटूला हे सर्व व अविश्वसनीय वाटले. त्याने लोकांना विचारले–"हे सर्व ठीक आहे. परंतु मला हे सांगा की, या गावचे लोक काळोख पडायच्या आत दारे बंद करून कां बसतात?

गावकरी म्हणाले–"गावात चोरांचा सुळसुळाट वाढला आहे. हे चोर राक्षसांहून ही जास्त क्रूर आहेत. ते विनाकारण लोकांना ठार करतात. साधू बुवासुद्धा प्रयत्न करून थकले. कारण चोर रावणाचे वंशज आहेत, म्हणे. म्हणून गावकऱ्यांना [illegible] नका म्हणून बजावून सांगितले आहे. या चोरांमुळे बुवा आणि देव यांचा परस्परांशी बराच वाद सुरू झाला आहे.

शुक्रवारी गावकऱ्यांबरोबर छोटूसुद्धा बुवांच्या दर्शनाला गेला. तेव्हा बुवा समाधिस्थ होते. हातात रुद्राक्षमाला होती, बाजूला कमंडलू ठेवलेले होते. त्यांचे दोन बलदंड शिष्यही जवळ सेवेला हजर होते. सर्वांना लांबलांब दाढ्या होत्या. सर्वांच्या अंगात भगवीवस्त्रे होती.

लोक एकेक करून बुवांच्या अगदी जवळ जाऊन त्यांना आपलं मन उघडं करून सांगत. बुवा स्मित वदनाने उत्तर देत व पुन्हा डोळे मिटून घेत. छोटू आपल्या कुत्र्याबरोबर तेथे गेला. त्याने बुवांना अत्यंत आदरपूर्वक नमस्कार केला व हात जोडून उभा राहिला. त्याचा कुत्रा बुवांच्या शिष्यांकडे पाहून गुरगुरू लागला. लगेच सर्व शिष्य डोळे मिटून कोणत्या तरी मंत्राचा जप करू लागले. बुवांनी डोळे उघडून छोटूकडे एकदांच तीक्ष्ण नजरेने पाहिले.

"बुवा, माफ करा, मुका प्राणी आहे, त्याला काही कळत नाही." आपल्या थोबाडीत स्वतःच मारून घेत छोटू म्हणाला.

"बेटा, तुला काय हवं आहे?" बुवांनी छोटूला विचारले.

छोटू लाजत भीतभीत म्हणाला–"बुवा! मला लग्न करावयाचे आहे. कित्येक दिवसांपासून मी खटपट करतो आहे, परंतु मला यश मिळत नाही."

शिष्यांनी गुरूला काहीतरी खूण केली. बुवा स्मित करून म्हणाले–"ही तर एक सामान्य गोष्ट आहे. काही हरकत नाही. तुझी इच्छा लौकरच पूर्ण होईल. मी स्वतःच तुझं लग्न करून देईन."

आपापली इच्छा निवेदन केल्यानंतर लोक मौन होऊन आपापल्या जागी जाऊन बसले. बुवा उभे राहून उपदेश करू लागले:

"गावात चोऱ्या होत आहेत, त्यांच्याविषयी मी देवांचा सल्ला घेतला. देवांनी स्वतःवरच सर्व जबाबदारी घेतली आहे व लौकरच चोऱ्या बंद होतील. परंतु पुढल्या शुक्रवारपर्यंत गावकऱ्यांना चोरांचा त्रास सोसावा लागणार आहे. त्यानंतर मात्र चोर येथून पळून जातील आणि या गावाच्या बाजूला फिरकणारही नाहीत. लौकरच गावावरचे हे संकट टळणार आहे. देवांनी हे स्पष्ट शब्दात सांगितले आहे."

त्यानंतर सर्व लोक उठून आपापल्या घरी निघून गेले. छोटूला हे सर्व नाटक वाटले. काहीतरी लबाडी आहे, या गोष्टीची त्याला खात्री वाटत होती.

त्या दिवशी रात्री छोटू त्या वडाच्या झाडापासून थोड्या अंतरावर एका दगडाआड लपून बसून राहिला. मध्य रात्रीच्या सुमारास तिघे जण एकेक मोट डोक्यावर घेऊन बुवा होते तेथे आले. आदल्या दिवशीच्या रात्री त्या साधूबरोबर जे लोक होते तेच ते लोक होते. साधूचे शिष्यच होते ते.

त्यांना आलेले पाहताच साधू उठून उभा राहिला. तो बसला होता ते आसन बाजूला सारले. ते एका भुयाराचे झांकण असल्यासारखे होते. चोरांनी आपल्या बरोबर आणलेले सोने, चांदी व धन त्या भुयारात टाकून झांकण बंद केले. नंतर सर्व मांस भक्षण करीत व दारू पीत थट्टामस्करीत रंगून गेले.

ते दृश्य पाहून छोटूचे रक्त खवळले. परंतु घाईगर्दीत त्याने काही केले तर त्यालाच स्वतः मार खावा लागेल हे तो ओळखून होता. म्हणून कानोसा दिल्याशिवाय त्याने तेथून पाय काढला आणि गावात गेला.

त्याने शांतपणे चोरांना कसे पकडावयाचे या संबंधी विचार केला. त्या साधूला चोर म्हटले तर गावकरी आपल्याविरुद्ध उलटतील हे त्याला माहीत होते. म्हणून लोकांचा भाबडेपणा पाहून [illegible] त्याने ठरविले.

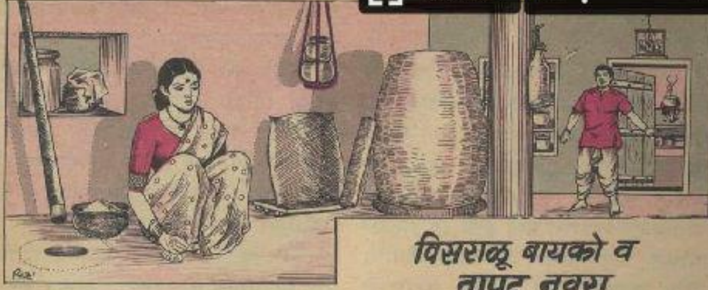
उजाडल्यावर त्याने गावात प्रत्येक घरी जाऊन बुवांना भेटायला हिमालयात तपश्चर्या करणारे साधू व थोर योगी येणार असल्याचे सांगून बुवांची आज्ञा गावकऱ्यांना कळवली. त्या योग्यांना व साधूंना कोणत्याही प्रकारचा त्रास होऊ नये यासाठी त्यांच्या उतरण्याची व खाण्यापिण्याची उत्तम व्यवस्था केली पाहिजे. पंडाल व राहुट्या उभ्या केल्या पाहिजेत. म्हणून सर्वांनी पहारी, कुदळी व फावडी घेऊन निघावे. उशीर झाल्यास बुवा रागावतील असेही सांगितले.

गावकरी कुदळी, फावडी, पहारी वगैरे घेऊन येत असलेले पाहून बुवा व त्यांचे शिष्य चकित झाले व थोडे भ्यालेही. सर्वांपुढे छोटू आपल्या कुत्र्याबरोबर होता. त्याला पाहून बुवांचा थरकाप उडाला. पाहतां पाहतां लोक बुवा व त्यांचे शिष्य यांच्या चारीबाजूला उभे राहले. परंतु लोकांना या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले की बुवा घाबरल्यासारखे थरथर कापत होते.

छोटूने जास्त वेळ न दवडता बुवांजवळ जाऊन त्यांना दरडावीत म्हटले—"बुवा! तुमचे बिंग फुटले. हे सर्व लोक तुम्हांला व तुमच्या शिष्यांना जिवंत समाधी द्यायला जमले आहेत." असे म्हणत छोटूने बुवांची दाढी धरून ओढली. ती नकली दाढी छोटूच्या हातात आली. त्यानंतर छोटूने साधूच्या शिष्यांची दाढी एकेक करून ओढून काढली.

ते पाहून लोकांचा पारा चढला. सर्वांनी त्या लबाड चोरांना पकडून खूप ठोकून काढले. शेवटी छोटूनेच त्यांना थांबायला सांगितले. बुवांच्या आसनाखालच्या भुयारात जे अलोट धन होते ते त्याने वृद्ध गावकऱ्यांना दाखविले. त्यानंतर सर्वांच्या वस्तू ज्यांच्या त्यांना देवविल्या. तो चोरांचा सरदार साधू आणि त्याचे शिष्य तुरुंगात पडल्यावर छोटू आपल्या कुत्र्याबरोबर लक्ष्मणपूर सोडून दुसऱ्या एका गावी गेला.

विसराळू बायको व तापट नवरा

माधव नावाचा एक माणूस भयंकर तापट होता व त्याची बायको कमालीची विसराळू होती. बायकोच्या विसराळूपणामुळे माधवला राग येई.

एके दिवशी सकाळी माधवने आपल्या बायकोला हाक मारली. त्या वेळी ती सैंपाकघरात होती व दूध चुलीवर होते. म्हणून तिचे थोडं लक्ष तिकडे होते आणखी थोडं रस्त्यावर भाजीवाली ओरडत होती तिकडे होतं.

बायको न आलेली पाहून माधवचा पारा चढला. तणतणल्यासारखा सरळ सैंपाकघरात जाऊन म्हणाला–"तुझ्या विसरभोळेपणामुळे मला जीव नकोसा वाटू लागला आहे. मी आताच गावाला जातो आहे, आज सकाळी मी जेवणार नाही. रात्री परतायला उशीर होईल. म्हणून माझ्यासाठी सैंपाक करू नकोस."

सत्यभामाने मान हलवून होकार दिला. नंतर थोड्या वेळाने विचारले–"पण होय हो! आज भाजी कसली करू, सांगितले नाही, तुम्ही!"

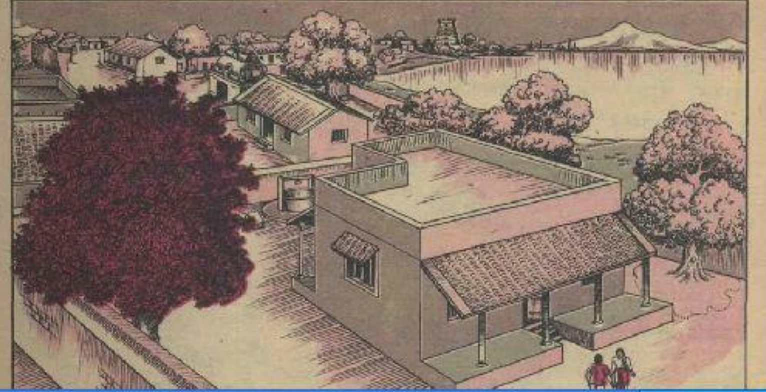
आतां मात्र माधव संतापला. म्हणाला–"तू फक्त विसराळूच नाहीस, बहिरीसुद्धा आहेस! मी तुला आतां सांगितलं की मी गावाला निघालो आहे." असे म्हणत तो निघाला.

नवरा गेल्यावर सत्यभामाने सैंपाक केला आणि जेवून खाऊन झोपली ती संध्याकाळी उठली. नंतर दाराला कुलूप लावून राधा नावाच्या एका मैत्रिणीकडे गप्पा मारायला निघून गेली. बरीच रात्र होईपर्यंत दोघी गप्पागोष्टीत गंगून गेल्या. तेव्हा राधाने तिला दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर जायला सांगितलं. म्हणाली–"नाही तरी भावजी गावाला गेले आहेत ना?"

[illegible] ही गोष्ट सत्यभामा पार विसरून गेली आणि राधाकडे जेवून तिच्याकडेच झोपली. दहा अकराचा सुमार असेल माधव घरी आला आणि दाराला कुलूप पाहून चकित झाला. संताप न आवरल्यामुळे तो अंगणात येरझाऱ्या घालीत राहिला.

मध्यरात्र उलटली तरी माधव अंगणात फिरत होता. त्याच वेळी त्या बाजूने जाणाऱ्या एका चोराने कुलूप लागलेल्या दारासमोर माधवला हिंडत असलेला पाहिले. त्याला वाटले तो सुद्धा कोणी चोरच असावा. त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून चोराने विचारले–"तुला आत जायचं आहे ना? मी एका मिनिटात कुलूप उघडतो. कोणी येत नाही ना, तेवढं तू लक्ष ठेव. आत मिळेल ते आपण वाटून घेऊ." असे म्हणत त्याने एका नकली किल्लीने कुलूप काढले आणि आत शिरला.

माधव चोराच्या पाठोपाठ घरात गेला. चोर सरळ तिजोरीच्या खोलीत शिरून ती फोडण्याची खटपट करीत असलेला पाहून माधवने बाहेरून खोलीचे दार लावून कडी घातली. नंतर म्हणाला–"चोरा! तू माझ्या घरात चोरी करायला निघालास नाही का? उजाडू दे. मग कळेल चोरी केल्याचे फळ काय होते ते." असे सांगून तो खोलीत जाऊन झोपला. गर्दीत तो बाहेरचे दार लावायलाच विसरला.

तिकडे सत्यभामेची मध्येच झोप मोडली व नवऱ्याने रात्री उशिरां घरी येणार असल्याचे सांगितले होते. ते तिला आठवले. ती लगेच राधा 'नको नको' म्हणत असता घरी निघाली. दार उघडे पाहून तिला वाटले आपणच कुलूप लावायला विसरलो होतो की काय?

चोराने खिडकीतून बाहेर पाहिले, एक बाई घरात येत असलेली त्याला दिसली. त्याने दाराजवळ येऊन दार उघडायला आतून दार वाजविले.

गत्यभामेला वाटलं आपण चुकून नवऱ्याला खोलीत बंद करून ठेवलं होतं की काय? आणि तिने विचार न करतां दाराची कडी काढली आणि म्हणाली– "म्हणजे. तुम्ही घरातच होता का? मला वाटलं तुम्ही गावाला निघून गेलात! मी बाहेरच्या दाराला कडी लावून कुलूप लावण्य.ऐवजी तिजोरीच्या दारालाच कडी लावली वाटतं? माझ्या विसराळूपणाला काय म्हणायचं?"

[illegible] जीव घेऊन पळाला. वाटेत तत्यभामा उभी होती, ती धक्का लागून पडली. चोर पळून जातांना तिजोरीतून काढलेला माल व आधी चोरून बरोबर आणलेला माल सर्व खोलीत टाकून गेला होता.

सत्यभामेला कळेना की ती पिशवी कोठून आली व तिच्यातले दागिने पैसे कोठून आले? तिने नवऱ्याला खोलीत झोपलेला पाहिले. जागे करून विचारले–"अहो, तुम्ही का खोलीत ही पिशवी ठेवलीत?"

माधवला वाटलं की बायको रात्री परतली व तिनेच चोराला पळू दिले आणि वर आपली झोप मोडली. एकदम तिने इतक्या चुका केल्या होत्या की तिला खूप बडवूनच काढलं पाहिजे. परंतु तिच्या हातात पैशाची व दागिने भरलेली पिशवी पाहून त्याने बायकोच्या विसराळूपणाची आयुष्यात अगदी पहिल्याने स्तुती केली. कारण त्याने स्वतः चोराला पकडून दिलं असते तर त्याला ती फुकटात मिळालेली पिशवी मिळाली नसती.

मुका

एक व्यापारी घोड्यावर बसून प्रवास करीत दुपारी एका गावातल्या तलावाजवळ येऊन पोचला. घोड्याला एका झाडाला बांधून ठेवून आंघोळीला तलावात उतरला.

त्याच वेळी दुसरा एक यात्रीकरू आपल्या हडकुळ्या घोड्यावर आला व त्याच झाडाला आपला घोडा बांधू लागला.

ते पाहून पहिल्याने ओरडून सांगितले–"बाबा रे, तू दुसऱ्या झाडाला आपला घोडा बांध, माझा घोडा वाईट आहे. नंतर तुला पश्चात्ताप करावा लागेल" परंतु दुसऱ्याने दुर्लक्ष केले व त्याच झाडाला आपला घोडा बांधून ठेवला. हडकुळ्या घोड्याने खोड काढली आणि दोन्ही घोड्यांची लाथाडी सुरु झाली. हडकुळा घोडा शेवटी मरून पडला.

व्यापाऱ्याकडे दुसऱ्या प्रवाश्याने नुकसान भरपाई मागितली. त्याने नकार दिला. दोघे न्यायाधिशाकडे गेले. न्यायाधिशाने व्यापाऱ्याला विचारले–"तुझं काय म्हणणे आहे?"

काय उत्तर द्यावे व्यापाऱ्याला कळेना. तो इकडे तिकडे पहात उभा राहिला.

न्यायाधिशाने दुसऱ्याला विचारले–"काय रे, हा तर मुका दिसतो आहे. तू याच्याविरुद्ध तक्रार केलीस ना?"

"काय म्हणतां हा मुका आहे? याने ओरडून सांगितले होतं, माझा घोडा वाईट आहे, तू दुसऱ्या झाडाला आपला घोडा बांधून ठेव." त्याची तक्रार न्यायाधिशाने मान्य केली नाही.

तीन चमत्कार

एका गावात एक जमिनदार रहात असे. त्याची जमिनदारी जवळजवळ संपुष्टात आली होती. त्याला भाग्यवती नावाची एक नात होती. ती रूपवती होती. म्हणून अनेक तरुण तिला मागणी घालू लागले. परंतु जमिनदाराने त्या सर्वांना एक अट घातली. नातीशी विवाह करण्याची इच्छा असणाऱ्याने तीन दिशांना जाऊन तीन अद्‌भुत वस्तू आणून दाखवाव्या अशा वस्तू आणून दाखविणाऱ्या तरुणाशीच नातीचे लग्न करून देईन. काही तरुणांनी प्रयत्न करून पाहिला, परंतु कोणालाच यश मिळालं नाही. म्हणून इतर तरुणांनी तो विचारच सोडून दिला.

त्याच गावात जयंत नावाचा एक तरुण युवक रहात असे. तो अपूर्व साहसी म्हणून गावात प्रसिद्ध होता. त्याने भाग्यवतीशीच लग्न करण्याचे मनाशी ठरविले. तो कंबरेला तलवार टांगून एका घोड्यावर बसून जमिनदाराकडे आला.

त्याला जमिनदार म्हणाला–"तुला माहीतच आहे की माझ्या नातीशी लग्न करायचं असेल तर तीन दिशांना जाऊन तीन अद्‌भुत वस्तू आणाव्या लागतील.

जयंतने विचारले–"त्या वस्तू कोणत्या?"

जमिनदार म्हणाला–"तू सरळ दक्षिणे-कडे गेलास तर तुला एक पडके देऊळ लागेल. त्या देवळाच्या आवारात कोठेतरी भुयारात एक अद्‌भुत डफ आहे. तो डफ वाजविला की लगेच समोर आठदहा जण येऊन उभे राहतात आणि त्यांना जो हुकूम द्यावा तो ते बजावतात. तर पहिल्याने तू तो डफ घेऊन ये. नंतर मी इतर दोन वस्तूविषयी सांगेन."

जयंत जमिनदाराचा निरोप घेऊन दक्षिण दिशेला निघाला. तो दहाबारा दिवसांनी दमून भागून आला. त्यापूर्वी अद्‌भुत वस्तूच्या शोधार्थ गेलेला एक ही तरुण परत आला नव्हता, म्हणून त्या तरुणाला आलेला पाहून जमिनदार चकित झाला. त्याने जयंतला विचारले–"तू तो डफ आणलास का?"

जयंतने आपल्या पिशवीतून एक डफ काढून जमिनदाराला दिला. जमिन-दाराने तो डफ हातात घेऊन आत बाहेर उलटा सुलटा करून लक्षपूर्वक पाहिला आणि वाजविला. दुसऱ्या क्षणाला कोठून तरी दहा जण धावत समोर आले आणि हात जोडून विचारू लागले–"मालक, काय हुकूम?" "तुम्ही माझ्या बागेत जाऊन काम करा!" जमिन-दाराने आज्ञा केली. लगेच ते तेथून निघून गेले.

तेव्हा जयंतने जमिनदाराला दुसरी वस्तू कोणती ते सांगायला सांगितले.

"तू पश्चिमेकडे गेलास तर काही अंतरावर तुला एक पडके ओसाड पडलेले एक देऊळ दिसेल. त्याच्या खाली भुयारात एक गंडा आहे. तो बांधला की म्हातारा तरुण होऊ लागतो. तो गंडा घेऊन ये!" जमिनदाराने वर्णन करून सांगितले.

जयंत पश्चिम दिशेला जायला निघाला. जाताना त्याने मागे वळून पाहिले, खिडकीत भाग्यवती उभी होती व आश्चर्यचकित होऊन त्याच्याकडे पहात होती.

काही दिवसांनी जयंत फाटके जुने कपडे घालून आला आणि त्याने जमिनदाराला एक गंडा आणून दिला.

जमिनदार गंडा हातात बांधून म्हणाला– "तूच माझ्या नातीला योग्य वर दिसतो आहेस! तरमग आता उत्तर दिशेला जा. बरेच दूर जावे लागेल. तेथे एका पडक्या देवळात तुला एक बोलणारा पोपट मिळेल. त्याला घेऊन ये."

जयंतने या खेपेसही निघताना मागे वळून पाहिले. भाग्यवती उत्सुकतेने त्याच्याकडे पहात असलेली त्याला दिसली.

थोडया दिवसांनी जयंत आला तेव्हा त्याचं अंग खचंटलेले व क्षतविक्षत झालेलं दिसलं. त्याने बरोबर आणलेला पोपटाचा पिंजरा जमिनदारासमोर ठेवला आणि जमिनदार काय म्हणतो याची वाट पाहू लागला.

"पोपटा, मला शंभर सुवर्णमुद्रा पाहिजे आहेत." जमिनदार म्हणाला.

"उद्या सकाळी आपल्याला शंभर सुवर्णमुद्रा मिळतील." पोपट म्हणाला.

[illegible] आपल्याच घरी ठेवून घेतले. दुसऱ्या दिवशी सकाळी दार उघडून बाहेर आला तेव्हा त्याला दारात शंभर सुवर्णमुद्रा असलेली एक पिशवी दिसली.

जमिनदाराने खूष होऊन आपल्या नातीचे लग्न जयंतशी करून दिले. जयंत भाग्यवतीला घेऊन आपल्या घरी गेला.

काही दिवसांनी जमिनदार पुन्हा पोपटाला म्हणाला–"मला एक हजार सुवर्णमुद्रा आणून दे!"

"एक हजार मुद्रा कोठून आणू? जयंतने हे सर्व नाटक केलं होतं हो! मी त्याचा पाळलेला पोपट आहे." असे सांगून पोपट उडून गेला.

जमिनदाराने निराश होऊन डफ काढून वाजविला. परंतु तो फुटला आणि कोणी समोर आला नाही.

नंतर जमिनदार हातात बांधलेला गंडा काढून छाती बडवीत म्हणाला–"मी फसलो! लबाडाने फसविले!"

शिक्षकाचा आत्मा

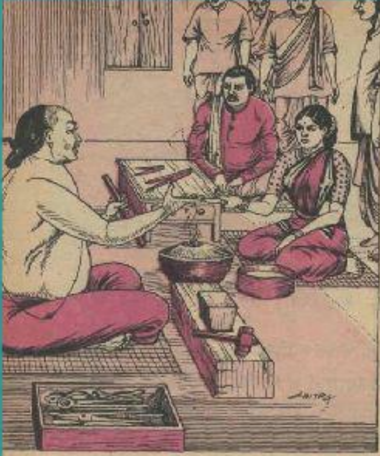
एका गावात दिगंबर नावाचे एक शिक्षक रहात असत. ते त्या गावाच्या प्राथमिक शाळेत शिकवीत असत. इतके चांगले की देवमाणूसच! दिगंबर मास्तरांची मुलगी सुलेखा हिचे लग्न शेजारच्या गावातल्या एका शाळामास्तराशी झालं होतं. ती वर्षातून एकदा आपल्या वडिलांना भेटायला माहेरी येत असे. दिगंबरमास्तर स्वतःसुद्धा मुलीला भेटायला मधून मधून जात.

सुलेखाचे लग्न झाल्यानंतर तिची आई वारली. म्हणून दिगंबर मास्तरांना शाळेच्या कामाबरोबर घरातली कामेसुद्धा करावी लागत. बायको वारल्यावर घरात खर्च थोडा कमी होऊ लागला, म्हणून दिगंबर मास्तरांनी आपल्या पगारातली थोडी रक्कम दर महिन्याला मुलीला एक सोन्याची माळ करायला म्हणून सांगून नकुलेश्वर नावाच्या सोनाराकडे जमा करायला सुरवात केली. दोन वर्षे रक्कम जमा करीत राहल्यावर सोन्याच्या माळ पुरती रक्कम होईल हे नकुलेश्वरने मान्य केले.

सुलेखा एकदा वडिलांना भेटायला आली तेव्हा त्यांनी तिला ती गोष्ट सांगितली.

सुलेखा वडिलांना म्हणाली–"बाबा, तुमची तब्येत वयामुळे खालावत चालली असतां माझ्यासाठी सोन्याची माळ करवून द्यायची खटपट कशाला करता? तुम्ही हे पैसे वांचविण्याऐवजी स्वतः नियमित दूध पीत जा."

दिगंबर मास्तरांनी तिला समजावून सांगितले की मुली, तुझ्या लग्नाच्या वेळी इच्छा असूनही तुझ्या अंगावर मी एक तोळाभर सोनेसुद्धा घालू शकलो नाही. तुझ्या आईच्या मनातली ती इच्छा तशीच राहून गेली. म्हणून मी हे ठरविलं आहे."

नकुलेश्वरला पैसे द्यायला सुरवात करून दोन वर्षे होत आली होती. एके दिवशी एकाएकी दिगंबर मास्तरांच्या छातीत दुखू लागले आणि ते बेशुद्ध होऊन पडले. विद्यार्थी घाबरून गेले. सर्व गावकरी धावून आले. सर्वांनी दिगंबरमास्तरांना त्यांच्या घरी पोचते केले. वैद्याने येऊन औषधोपचार केला. मुलीकडे निरोप पाठविण्यात आला. गावकरी पाळीपाळीने शुश्रूषेला हजर रहात. सुलेखासुद्धा दुसऱ्या दिवशी आली.

दिगंबरमास्तर तीन दिवस बेशुद्धावस्थेतच होते. चवथ्या दिवशी दुपारी डोळे उघडून मुलीला काही सांगणार होते.

श्वास वाढला. त्यातच प्राणोत्क्रमण झाले.

सुलेखाने वडिलांच्या इच्छेप्रमाणे त्यांचे घर शाळेला दिले. अंत्येष्टी क्रिया वगैरे आटोपल्यावर गावकऱ्यांनी सुलेखाला भेटून सहानुभूती दर्शविली व तिचे सांत्वन केले. परंतु नकुलेश्वर आला नाही. सुलेखाला स्वतःच त्याच्या घरी जावे लागले.

नकुलेश्वर आजारी पडल्याचे सोंग करून व छातीत दुखत असल्याचे सांगून सहानुभूतीच्या स्वरात म्हणाला–"मुली! दिगंबरदादा गेले आणि हे गाव पोरकं झालं. मी स्वतः तुझ्याकडे चवकशीला यावे म्हटलं, परंतु मीच खाट धरली आहे."

"नकुल काका, नाही आलात त्यात काही चुकलं नाही. तुमचीच तब्येत बिघडली त्याला तुम्ही तरी काय करणार? बाबा गेल्यावर बराच खर्च झाला. बाबांनी तुमच्याकडे गेली दोन वर्षे जे पैसे जमा करून ठेवले आहेत, तेवढे द्याल का?" सुलेखाने विचारले.

"कसले पैसे? तुझ्या वडिलांनी माझ्याकडे जमा केले होते? त्यांनी तर मला काहीच दिलं नाही, मुली! हे काय तू नवीनच म्हणते आहेस? गावकऱ्यांसमोर मला उगाच बदनाम करू नकोस. तू चांगली मुलगी आहेस अशी माझी समजूत

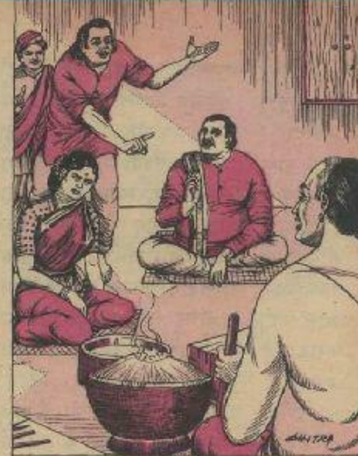
होती. परंतु काळाबरोबर माणसंसुद्धा बदलतात हे मला आजच कळलं." नकुलेश्वरने साफ नकार दिला.

"गेल्याच महिन्यात बाबांनी मला सांगितलं की तुमच्याकडे पैसे जमा करायला लागून दोन वर्षे पुरी झाली आहेत आणि सोन्याची माळ घ्यायची आहे. ते ती तुमच्याकडून घेऊन मला देणार होते. मग त्यांनी सांगितलं ते सर्व खोटे म्हणता का? माझे बाबा एवढे खोटे कसे हो बोलतील?" सुलेखाने विचारले.

"मला ते सर्व काही माहीत नाही. पण मी एवढेच सांगतो की तुझ्या बाबांनी मला मुळीच काही दिलेले नाही." नकुलेश्वरने साफ नकार दिला.

सुलेखाबरोबर गावातली काही वृद्ध मंडळी नकुलेश्वरच्या घरी गेली होती. त्यांनीदेखील नकुलेश्वरला समजावून सांगितले की मृतात्म्याचे धन दाबून ठेवणे हिताचे नाही. तरी नकुलेश्वरने नाकारले.

त्यांच्याबरोबर सोमनाथ नावाचा एक जादुगार होता. तो भुतांना बोलवी व कोणाच्या मानेवर बसले असेल तर सोडवी. तो पुढे येऊन म्हणाला–"ठीक आहे, कोणी साक्षीदार दिगंबर मास्तरांच्या बाजूने आज सांगायला नाही की त्यांनी नकुलेश्वरला

पुरावासुद्धा नाही. दिगंबर मास्तर एकाएकी परलोकी गेले. म्हणून हा प्रश्न थोडा अवघडच आहे. तरी एक उपाय आहे. मी मृतात्म्याला बोलावून त्याच्याकडून साक्ष देववू शकेन. ते तुम्हांला आहे का मान्य?"

सर्वांनी होकार दिला. नकुलेश्वरनेदेखील होकारार्थी मान हलविली.

ठरलेल्या दिवशी सर्व गावकरी दिगंबरमास्तरांच्या घरासमोर एकत्र जमले. संध्याकाळची वेळ होती. सोमनाथ, बरोबर एक मातीचे मडके व झांकण घेऊन आला आणि म्हणाला–"तुमच्या पैकी कोणी तरी एकाने परसातील लिंबाच्या झाडावरून

दिगंबर मास्तरांच्या परसांत एक लिंबाचे झाड होते. वर्षभर त्याला फळे लागत. मास्तर दररोज एकदोन लिंबे तोडीत. मास्तरांच्या इच्छेप्रमाणे त्या लिंबाच्या झाडाजवळच दहन-संस्कार करण्यात आला होता.

तिघां चौघांनी जाऊन टोपलीभर लिंबे तोडून आणली. सोमनाथ गावकऱ्यांना म्हणाला–"मास्तरांना जाऊन पाचच दिवस झाले आहेत. त्यांचा आत्मा येथेच फिरत असणार. मी त्याला बोलावून त्याला आवडता लिंबाचा रस पाजतो. दिगंबर मास्तरांनी नकुलेश्वरला दिलेल्या पैशाची गोष्ट खरी असेल तर त्यांचा आत्मा या मडक्यात आल्याचा पुरावा आपणां सर्वांना मिळेल. मी तो दाखवीन." असे सांगून सोमनाथने लिंबे कापून त्यांचा रस मडक्यात पिळला. मडक्यावर एक फडके टाकून त्यावर झांकण ठेवले. नंतर तो काहीतरी मंत्र म्हणू लागला.

थोड्याच वेळात मडक्यात हालचाल होत असल्यासारखा आवाज ऐकू येऊ [illegible] लागला आणि तो झांकणाला धक्का देऊन पाडण्याच्या खटपटीत दिसला.

सोमनाथ म्हणाला–"मास्तरांचा आत्मा साक्ष द्यायला आला आहे. त्यांचे पैसे नकुलेश्वराकडे आहेत. त्याला आता ही गोष्ट मान्य करावीच लागेल. नाहीतर मास्तरांचा आत्मा नकुलेश्वराच्या मानेवर बसेल. पहा बुवा!"

नकुलेश्वराने मुकाट्याने आपली चूक मान्य केली आणि सुलेखाला तिची सोन्याची माळ मिळाली.

सोमनाथने केलेली जादू अशी होती,– त्याने मडक्यावर एक फडके टाकले त्या वेळी कपडे धुवायच्या सोड्याचा एक खडा मडक्यात टाकला. लिंबाचा रस लागताच उकळी आली आणि फेस वर आला. सोड्यावर लिंबाचा रस पडतांच फेस वर येतोच. म्हणून झांकण उड्या मारू लागले. ती जादू काय ती एवढीच.

औषधाचा शोध

रामपूर गावी अनंतशास्त्री हे एकटेच वैद्य होते. ते एका आठवड्यापूर्वी कोणत्यातरी गावी गेले होते. परत आल्यावर त्यांना कळले की कुलकर्ण्यांचा नोकर दोनतीन दिवसांपासून त्यांच्या घरी चकरा मारीत होता. गेले काही दिवस कुलकर्ण्यांना फणफणून ताप आला होता. म्हणून त्यांचे डोळेसुद्धा उघडत नव्हते. घरी आल्याबरोबर ती बातमी कळली, म्हणून अनंतशास्त्री औषधांची पेटी घेऊन कुलकर्ण्यांच्या घरी गेले.

कुलकर्ण्यांच्या अंगात तेव्हा सुद्धा खूप ताप होता. ते ज्या खोलीत अंथरुणावर पडून होते तिच्या समोर कुलकर्ण्यांची नातेवाईक मंडळी आणि गावातली वडीलधारी मंडळी अनंतशास्त्र्यांची वाट पहात बसलेली होती.

अनंतशास्त्री कुलकर्ण्यांच्या घरात पाऊल टाकतांच सरळ रोगी होता त्या खोलीत गेले आणि त्यांनी आतून दार लावून घेतले. रोग्याला तपासताना इतर कोणी तेथे आत येणे वैद्यबुवांना पसंत नव्हते.

बराच वेळ झाला तरी अनंतशास्त्री खोलीबाहेर आले नाहीत तेव्हा रोग्याची चवकशी करण्यासाठी आलेल्या लोकांना जास्त काळजी वाटू लागली.

इतक्यात वैद्यबुवांनी दार थोडे उघडून कुलकर्ण्यांच्या मोठ्या मुलाला विचारले– "मुला, एक मोठा खिळा पाहिजे. लौकर जाऊन घेऊन ये."

कुलकर्ण्यांचा मुलगा थोड्याच वेळात खिळा घेऊन आला. वैद्यबुवा तो घेऊन आत गेले आणि त्यांनी पुन्हा दार आतून बंद करून घेतले.

त्यानंतर थोड्याच वेळाने हळूहळू खुडबुडण्याचा आवाज ऐकू येऊ लागला आणि हळूहळू दार अर्धवट उघडले गेले.

वैद्यबुवांनी बाहेर डोकावून पाहिले. पा[illegible]लांनी विचारले–"वैद्यबुवा! कुलकर्ण्यांची तब्येत कशी काय आहे हो?"

तिकडे दुर्लक्ष करून वैद्यबुवा एवढेच म्हणाले–"पहिल्याने एक हतोडी मागवून द्या. नंतर रोग्याच्या आजाराविषयी काय ते पाहू."

हतोडी आणली व ती घेऊन वैद्यबुवांनी पुन्हा दार आतून बंद करून घेतले. या खेपेस खोलीतून जोर जोराने आवाज ऐकू येऊ लागला.

थोड्या वेळाने पुन्हा दार उघडले.

कुलकर्ण्यांच्या धाकट्या भावाने घाबऱ्या आवाजात विचारले–"दादाची तब्येत कशी आहे?"

"ते सर्व मी मागाहून सांगेन. पहिल्याने एक कुदळ आणून द्या." वैद्यबुवा घाबऱ्या आवाजात म्हणाले.

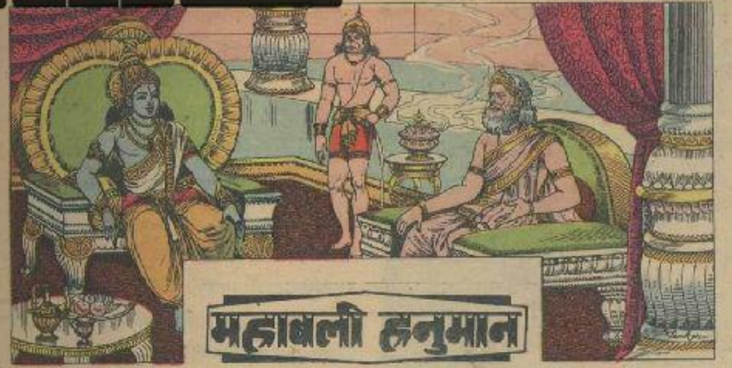
बाहेर वाट पहात बसलेल्या लोकांना हे कळेना की आत वैद्यबुवा करीत काय आहेत? त्यांची काळजी वाढतच गेली. काही लोकांनी दाराची कडी वाजवून वैद्यबुवांना बाहेर यायला सांगितले. परंतु आतून काहीच उत्तर आले नाही. आवाज वाढत गेला.

पाटलांचा धीर सुटू लागला. ते ओरडले–"आता वाट पाहण्यात काही अर्थच नाही. दार फोडून आत पहा, काय चाललं आहे ते. कानठळ्या बसू लागल्या आहेत. आतून हा काय आवाज ऐकू येतो आहे? काय चाललं आहे तरी काय?"

काही वेळाने सर्वांनी मिळून दार फोडले. खोलीत जेथे कुलकर्णी खाटेवर झोपले होते त्या खाटेजवळ जमिनीवर बसून वैद्यबुवा आपल्या औषधाच्या पेटीला लावलेले कुलुप फोडण्यासाठी खिळा, हतोडी आणि कुदळीचा प्रयोग करीत होते. ते पाहून सर्व थक्क झाले.

सर्व लोक घाबरलेले तर होतेच, परंतु त्या गंभीर प्रसंगीदेखील वैद्यबुवांवर ओढवलेला प्रसंग पाहून सर्व मोठ्याने हसले.

महाबली हनुमान

अयोध्येत उत्साहाने आणि खूप थाटामाटाने श्रीरामाचा राज्याभिषेक झाला. त्यानंतर तो स्वतः राज्यकारभार पाहू लागला. एके दिवशी रामाने सुमंत्राला बोलावून त्याला आज्ञा केली–"राज्यात प्रजेच्या उपयोगाचा व हिताची कामे मोठ्या प्रमाणात आरंभ करावयाची आहेत. त्यासाठी लागणाऱ्या पैशाची तरतूद करायला हवी."

सुमंत्र म्हणाला–"महाप्रभो! गेल्या चवदा वर्षांत प्रजेने कर दिलाच नाही."

रामाने सहानुभूती दर्शवून विचारले–"कदाचित पाऊस पडला नसेल व दुष्काळ पडल्यामुळे प्रजेला अनेक तऱ्हेचे कष्ट सहन करावे लागले असतील!"

सुमंत्र क्षणभर संकोच करून काहीच बोलला नाही. नंतर थोडासा धीर करून म्हणाला–"तसं काही झालं नाही, प्रभो! उत्तम पीक निघाले, पाऊस पाणी चांगले झाले. प्रजेची मनेच पालटली आहेत. श्रीमंत व्यापाऱ्यांनी कर भरले नाहीत. त्यांच्या पावलावर पाऊल टाकून शेतकरी वर्गाने तेच केले. श्रीमंत नागरिक आणखी श्रीमंत झाले आहेत आणि गरीब जास्त गरीब होत चालले आहेत."

"असे होण्याचे कारण? मग भरत काय करीत होता?" रामाने थोडयाशा कठोर आवाजात विचारले.

"प्रभो! भरताने राज्य केलेच कोठे? त्यांनी तर गेली चवदा वर्षे आपल्या

पादुकांची पूजाच केली. त्यांच्या या भोळे-पणाचा गैरवाजवी फायदा घेऊन त्यांच्या समक्ष त्यांचं व प्रभूचं गुणगान करून अनेकांनी पारितोषिकांच्या रूपे पुष्कळ पैसे मिळविले. त्यांना मी आठवण करून दिली की त्यांच्यावर एका राज्याचे शासक म्हणून फार मोठी जबाबदारी आहे. तेव्हा ते म्हणाले–'ज्या लोकांना कर देणे शक्य नाही, त्यांना त्रास देऊ नका. ते सर्व माझे थोरले बंधू रामचंद्र यांचे नागरिक आहेत.' मला आपल्या आज्ञेने राज्य-कारभार पाहणाराची आज्ञा मानणे भागच होते, त्या आज्ञेबाहेर काही करणेच शक्य नव्हते." सुमंत्र म्हणाला.

रामाने सर्व [illegible] ऐकून घेतले व म्हणाला–"आतां मी राज्य कसे करणार?" तेवढ्यात लक्ष्मण तेथे आला.

सुमंत्राने लक्ष्मणालासुद्धा वस्तुस्थिती समजावून खजिना रिकामा झाल्याचे सांगितले.

लक्ष्मण थोडा वेळ विचार करून म्हणाला–"तर मग मी सांगतो तसे करा. राज्यभर अशी दवंडी पिटवा की सरकार दरबारात एका कोहोळ्या भोपळ्याएवढे सोने जमा करावे. तसे करणारावर अन्याय केला जाणार नाही, असे मी राजाच्या तर्फे प्रजेला वचन देत आहे."

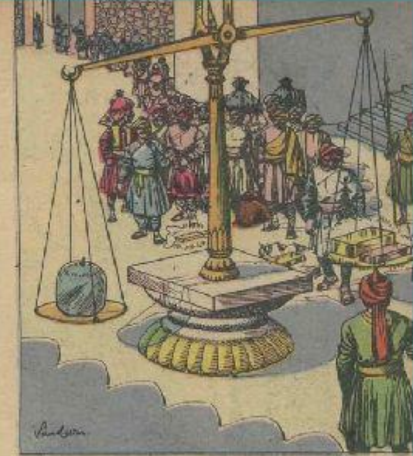
रामाने त्या गोष्टीस मान्यता दिली. त्याप्रमाणे सर्व राज्यभर दवंडी पिटविण्यात आली. लक्ष्मणाला ही गोष्ट चांगली माहीत होती की चवदा वर्षे ज्यांनी कर दिला नाही त्यांना कोहोळ्याएवढेच सोने काय, हत्तीच्या डोक्याएवढे सोने देणेसुद्धा कठीण जाणार नाही. तरी लक्ष्मणाने हनुमानाला बोलाविले व म्हणाला–"तू गुप्तरूपे प्रजेत फिरून पहा तर खरा की या नवीन आज्ञेविरुद्ध प्रजेत असंतोष तर नाही ना? तू या गोष्टीची माहिती मला लौकर येऊन सांग, कळलं?"

त्यानंतर हनुमान गुप्तरूपे प्रजेत हिंडला फिरला आणि लोक काय म्हणतात ते त्याने ऐकून घेतले व लक्ष्मणाला येऊन म्हणाला–"लोकांना कोहोळ्या भोपळ्या-एवढे सोने द्यायला हरकत वाटत नाहीसे दिसते आहे. उलट त्यांना असे वाटू लागले आहे की राम भरताहूनही जास्त भोळा-भाबडा आहे. शिवाय त्यांना या गोष्टीचा आनंद झाला आहे की इतक्या वर्षांच्या कराबद्दल अनेक भोपळ्यांऐवजी एकाच भोपळ्याएवढे सोने जमा करावयास सांगण्यात आले आहे."

ते ऐकल्यावर लक्ष्मणाच्या मनात दुसरीच एक शंका उद्भवली. प्रजेत काही लोक नक्कीच प्रामाणिक व इमानदार असणार. अशा लोकांविरुद्ध अन्याय होता कामा नये. भोपळ्या एवढे सोने देणे शक्य नसलेल्यांना तेवढे सोने द्यावे लागले तर त्यांना कदाचित जड जाईल. तेव्हा त्यासाठी काहीतरी मार्ग काढला पाहिजे.

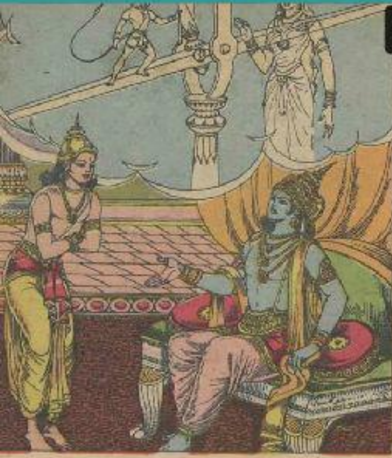
त्याने त्या विषयी बराच वेळ विचार केला. त्याला एक युक्ती सुचली. तो हनुमानाला बरोबर घेऊन धर्मदेवतेच्या देवळात गेला. देवळात थोडा वेळ राहल्या-वर लक्ष्मण व हनुमान दोघे बोलत देवळा-बाहेर आले. तोपर्यंत सूर्यास्त होऊन गेला होता आणि काळोख पसरू लागला होता.

उजाडतांच राजवाड्या बाहेरच्या अंगणात एक मोठा तराजू ठेवण्यात आला.

एका पारड्यात एक लहानसा भोपळा ठेवण्यात आला. लोक सोने भरभरून गाठोडी घेऊन आले. त्यांपैकी एकाने सर्वात प्रथम दुसऱ्या पारड्यांत सोने टाकले. परंतु भोपळा ठेवलेले पारडे वर उचलले गेले नाही. त्याला फार आश्चर्य वाटले. डोके खाजवीत तो घरी गेला आणि या खेपेस सोन्याची एक मोट घेऊन आला. सर्व सोने पारड्यात घातल्यावर दोन्ही पारडी समतोल झाली. ते पाहून इतर लोक घरी परतले आणि आणखी थोडे सोने घेऊन परत आले.

लोकांपैकी एकाने आपल्या सोन्यापैकी थोडे सोने भीतभीत पारड्यात टाकले.

परंतु त्या थोड्याशा सोन्यानेच दोन्ही पारडी समसमान झाली. ते पाहून लोक चकित झाले.

अशा तऱ्हेने कित्येकांनी सोने पारड्यात घातले. तेव्हा त्यांच्या लक्षात एक गोष्ट आली की हा तराजू सामान्य तराजू नसून न्यायी धर्म तराजू आहे. ज्याच्याकडून राजाला जितका कर मिळावयास पाहिजे तेवढाच हा तराजू दर्शवितो. यावरून प्रजेने सरकार दरबारात जितकी रक्कम न्याय्य देणे होती तितकी जमा करायला सुरवात केली. अशा तऱ्हेने खजिना भरला.

ते पाहून रामाला फार आश्चर्य वाटले. रामाने लक्ष्मण व सुमंत्राला आपल्या [...] हनुमानही सूक्ष्मरूपे मंत्रणागृहात गेला. रामाने दरडावून लक्ष्मणाला विचारले–"लक्ष्मणा! भोपळ्याचे वजन किती असते रे? मग तो कित्येक मण वजनाचा कसा काय झाला? शिवाय त्याचे वजन कमी जास्त कसे काय झाले? हा प्रजेवर अन्याय नाही का? तुम्ही सर्वांनी प्रजेला फसविले आहे. मी म्हणतो ते खरं आहे की नाही?"

लक्ष्मण हात जोडून म्हणाला–"प्रभो! यात लबाडी काहीच नाही. हे सर्व काम धर्मदेवतेच्या आज्ञेप्रमाणेच झाले आहे. या कामात हनुमानाने कमी जबाबदारी बजावलेली नाही. त्याच्या मदतीशिवाय ही कामगिरी पार पडलीच नसती. हनुमान तराजू धरून सूक्ष्मरूपे उभा होता. धर्मदेवतेच्या आज्ञेप्रमाणे ज्या बाजूला जितके वजन दाखवावयाचे तितके तो पायाने पारडे दाबून ठेवीत होता. धर्मदेवतेने काय सांगितले ते फक्त हनुमानालाच माहीत आहे. मी व हनुमानाने धर्मदेवतेला विनंती केली आणि त्याची मदत मागितली होती. जनतेत धर्मबुद्धीने कर देणाऱ्यांची संख्या कमी झाली आहे, कर न भरणाऱ्यांची संख्याच जास्त वाढली आहे. या वेळी न्याय्य तेवढाच कर आम्ही वसूल केला आहे. ही योजना करते वेळी मला व हनुमानाला बराच त्रास सोसावा लागला होता."

राम काही म्हणणार तितक्यात धर्मदेवतेची वाणी ऐकू आली–"श्रीरामा! लक्ष्मण म्हणाला ते सर्व खरे आहे. प्रजेवर कोणत्याही प्रकारे अन्याय झालेला नाही. हे सर्व माझ्या सूचनेप्रमाणे आणि आज्ञेने झाले आहे." त्यानंतर हनुमान आपले सूक्ष्मरूप सोडून प्रगट झाला व त्याने रामचंद्राला प्रणाम केला. रामाने त्याची पाठ थोपटून त्याची प्रशंसा केली.

त्यानंतर थोड्या दिवसांनी राजारामाने आपल्या सर्व प्रजेला एक मोठी मेजवानी दिली. त्या मेजवानीसाठी पंडाल घालण्याचे आणि आवश्यक सामुग्री आणविण्याचे काम हनुमानाने स्वतःच्या देखरेखीखाली करवून घेतले.

सीतेने हनुमानाची कर्तबगारी पाहिली. तिच्या मनात हनुमानाविषयी पुत्रवात्सल्याची भावना होती. लंकेत तिचा शोध सर्वात प्रथम त्यानेच लावला होता. तिने हनुमानाला जवळ बोलाविले व म्हणाली–"बाळा हनुमाना! आज उजाडल्यापासून तू थोडीदेखील विश्रांती घेतल्याशिवाय मेहनत करीत आहेस. जेवणाची वेळ झाली आहे. पाहुण्यांच्या आतिथ्यसत्काराची

एक पंगती बसतील व त्यानंतर तुला जेवायला बराच उशीर होईल. म्हणून सर्व प्रथम तू खाऊन घे! त्यानंतर मध्ये तुला वेळ मिळणार नाही."

हनुमानाने त्या गोष्टीस होकार दिला व सीतेबरोबर पाकशालेत गेला. सीतेने एक पत्रावळ मांडून हनुमानाचे पान वाढले. त्याच्या पानावर जे पडे ते दुसऱ्या क्षणाला संपत जाई. अशा तऱ्हेने हनुमानाने कित्येक हजार जणांना पुरेल एवढ्या अन्नाचा फडशा उडविला. ते पाहून सीतेला आश्चर्य वाटले. तिने धावत जाऊन ती गोष्ट रामाला कळविली.

राम स्मित करून म्हणाला–"हनुमान

आहे. तोच या रूपे प्रगट झाला आहे. त्याला तू पोटभर खायला घालून कशी काय तृप्त करणार? परंतु ते तुला चातुर्याने साध्य होईल."

त्यानंतर सीता पाकशालेत परत आली व हनुमानाच्या मागे येऊन उभी राहिली. हनुमानाचा खाण्याचा सपाटा चालूच होता. सीता मनात म्हणाली–"महादेवा, सदाशिवा! मी तुला ओळखले. तुझ्या मनाचे मी समाधान करू शकले नाही तर आमची प्रतिष्ठा नष्ट होईल." असे म्हणत तिने पंचाक्षरी मंत्राचा त्रिवार उच्चार केला.

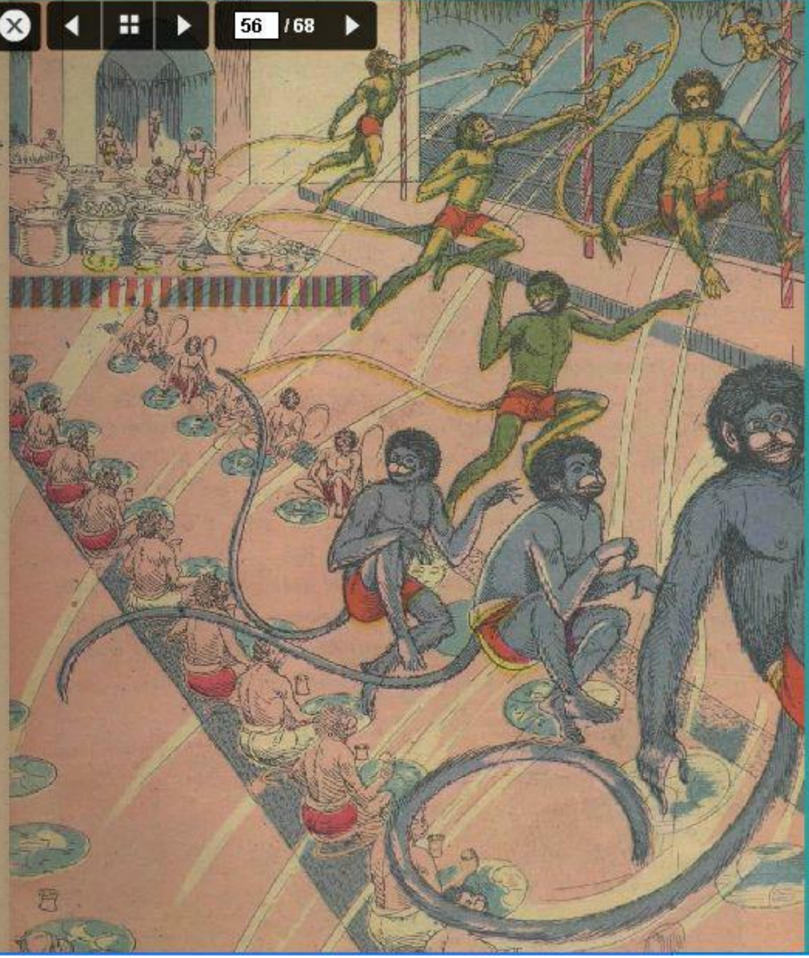
दुसऱ्या क्षणाला पोट भरल्याची खूण म्हणून हनुमानाला ढेकर आली. सीतेने समोर येऊन विचारले–"बाळा! थोडे आणखी वाढू का?"

"माते! आतां माझे पोट भरले!" असे म्हणत हनुमान पाकशालेतून बाहेर गेला.

त्यानंतर सीतेने देवी अन्नपूर्णेचे स्मरण केले. त्या पाठोपाठ सर्व भांडी अन्नाने भरून गेली. प्रजा व वानरांना मेजवानीचे जेवण वाढण्यात आले. वानरांमध्ये अगदी शेवटी एक लहानगे माकड बसले होते. त्याने लोणच्यातला आवळा उचलला. त्याला तो विचित्र वाटला. त्याने तो बोटांनी दाबला. तेव्हा आवळ्यातले बी एकदम उडून आकाशात गेले.

ते लहानगे माकड उडी मारून म्हणाले–"काय रे, तुलाच उड्डाण करता येते वाटते? मला उड्डाण करतां येणार नाही का? तरमग पहाच माझा प्रताप!" असे म्हणत त्याने उड्डाण केले. त्याला पाहून आणखी एक वानर उड्डाण करू लागला.

अशा तऱ्हेने सर्व वानर एका मागून एक उड्डाण करू लागले. अंगद, सुग्रीव व नील यांनीदेखील उड्डाण केले. हनुमानाला वाटले कदाचित उड्डाण करायला रामचंद्राचीच आज्ञा झाली असावी. त्याने देखील उड्डाण केले.

वानरांची ती गडबड चालू होताच स्वतः राम तेथे आला व हनुमानाला म्हणाला–"सर्व उड्डाण करू लागले तर तू एकदाच उडी मारून स्वस्थ कसा काय बसलास?"

"रामा! इतक्या थोर वीरांची बरोबरी मी कशी काय करणार?" हनुमान नम्रपणे म्हणाला.

तेव्हा जांबुवंत पुढे येऊन म्हणाला–"हनुमानाला स्वतःच्या पराक्रमाची आठवण दुसऱ्याने करून दिल्यावरच तर होते, नाही का?"

नंतर रामाने एक शुभ्र कमळ हनुमानाच्या हातात देत म्हटले–"हे कमळ, आमचे आदिपुरुष सूर्यनारायण यांना समर्पित करावयाचे आहे. सूर्याचे नाव श्वेत पद्मधर असे आहे. ते त्याच्याकडे पोचते करण्याचे काम एकट्या तुझ्या हातूनच शक्य आहे."

हनुमानाने "रामाज्ञा!" असे म्हणत ते श्वेत कमळ घेऊन उड्डाण केले आणि [illegible] श्रीरामचंद्राने हे आपणांला अर्पण करण्यासाठी मला पाठविले आहे." असे म्हणत त्याने ते कमळ सूर्याच्या चरणांवर वाहिले.

सूर्याने हनुमानाला आशीर्वाद दिला–"चिरंजीवी भव!" नंतर आपल्या हातातले श्वेत कमळ हनुमानाला देत म्हणाला–"तू हे रामचंद्राला नेऊन दे. याच्या प्रभावाने रामाच्या राज्यात सर्वदा सुख व शांतता नांदेल."

ते श्वेत कमळ कधी वाळत नाही. ते ज्या देशात राहील त्या देशात पाऊस पाणी उत्तम होईल. पिके चांगली होतील. आधी व्याधी होणार नाहीत. त्यानंतर हनुमान सूर्याचा निरोप घेऊन रामाकडे परत आला आणि ते श्वेत कमळ त्याने रामाला दिले.

राम आनंदाने रामाला भेटला. हनुमानाने सीतेला व रामाला अत्यंत आदरपूर्वक प्रणाम केला. सीतेने हनुमानाला आशीर्वाद दिला–"चिरंजीवी भव!"

कित्तूरची राणी
चेन्नम्मा

कर्नाटक प्रांतातील कित्तूर नामक संस्थानाची चेन्नम्मा ही राणी होती. इतिहासप्रसिद्ध शिपायांचे बंड झाले त्याच्या तीस वर्षां आधी आपला देश बळकावणाऱ्या ईस्ट इंडिया कंपनीच्या लोकांना चेन्नम्माने धूळ चाटायला लावली होती.

मल्लसूर्ज नामक कित्तूरच्या राजाची, राणी चेन्नम्मा ही दुसरी बायको. त्याची पहिली बायको रुद्रम्मा हिला एक व चेन्नमाला एक मुलगा झाला. तरी मल्लसूर्जने मृत्युसमयी आणखी एकाला दत्तक घ्यावा असा चेन्नम्माने आग्रह केला.

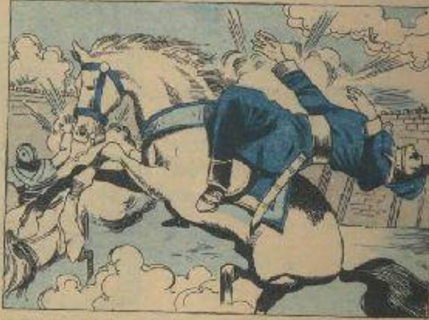

रुद्रम्माला शासनकार्यात विशेष रुची नव्हती. म्हणून मल्लसूर्ज वारल्यावर राणी चेन्नम्माने रुद्रम्माच्या मुलाचा राज्याभिषेक करवून आपल्या मुलाला त्याचा अंगरक्षक नेमले. परंतु दोघे अकाली निधन पावले. नंतर दत्तक मुलाला चेन्नम्माने राजा म्हणून घोषित केले.

ईस्ट इंडिया कंपनीच्या सैनिकांनी तोपर्यंत देशातल्या अनेक प्रदेशांवर अधिकार केला होता. कंपनीचा एक प्रतिनिधी थॅकरे याने लहानशा सैन्या-निशी राज्यात शिरून कित्तूरच्या किल्ल्यासमोर पडाव टाकून राणीकडे तह करायला बोलावणे पाठविले. परंतु राणीने नकार दिला.

थॅकरेला राग आला. त्याने कित्तूरचा राजा मरण पावला असून गादीला वारस नसल्यामुळे कित्तूरचे राज्य खालसा करण्यात आल्याचे जाहीर केले. नंतर त्याने कित्तूरच्या किल्ल्या-वर हल्ला करायला सैन्याला हुकूम सोडला. किल्ल्यातून राणीच्या सैन्याने बंदुकीच्या गोळ्यांचा वर्षाव केला आणि थॅकरेचे ब्लॅक व डिप्टान नावाचे अधिकारी प्राणास मुकले.

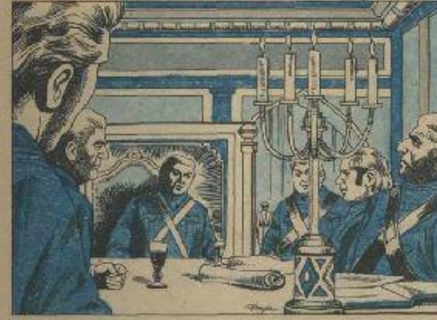

ते पाहून थॅकरे संतापला. त्याने स्वतःच किल्ल्यावर हल्ला चढविला. राणी चेन्नम्माने किल्ल्याच्या रक्षणाचे कार्य स्वतःकडे घेतले. तिच्या आज्ञेने नेम मारण्यात पटाईत अशा एका सैनिकाने बंदूकीचा नेम धरून स्वतः थॅकरेला गोळी मारली. थॅकरे घोड्या-वरून खाली कोसळला व जागच्या जागी गार झाला. त्याचे सैनिक घाब-

त्या लढाईत ईस्ट इंडिया कंपनीचे अनेक सैनिक राणीच्या हाती कैद झाले. चेन्नम्माने त्यांना छळले नाही की त्रास दिला नाही. उलट किल्ल्यात एका जागी त्यांना सुखरूप ठेवून त्यांना सर्व सुखसोयी करून दिल्या.

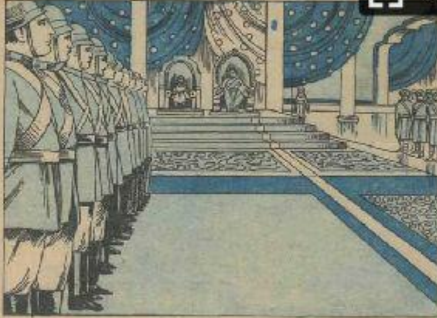

ह्या पराभवाने कंपनीचे मालक चिडून गेले. एका टीचभर राज्याच्या राणीच्या हाती पराभव म्हणजे त्यांच्या प्रतिष्ठेला कलंक लागल्यासारखे त्यांना वाटले. म्हणून त्यांनी न्यायाने किंवा अन्या-याने कित्तूर राज्य स्वाधीन करून घेण्यासाठी कंबर बांधली.

कंपनीने देशभर पसरलेले आपले सैन्य एकत्र करून कित्तूरच्या किल्ल्याला वेढा दिला. परंतु किल्ल्यावर हल्ला चढविला नाही. समेटाची बोलणी सुरू केली आणि बंदी केलेल्या सैनिकांना सोडले तर वेढा काढून घेण्याचे वचन दिले.

राणी चेन्नम्माने त्यावर विश्वास करून सर्व इंग्रज बंद्यांना बंदीमुक्त केले. त्यांनी राणीसमोर आपली कृतज्ञता व्यक्त केली आणि आयुष्यभर पुन्हा कधी कित्तूरवर चालून येणार नाही याची शपथ घेतली.

सुटका मिळाल्यावर आपल्या छावणीत येतांच कंपनीच्या सैनिकांनी किल्ल्यावर स्वारी करण्याचे बेत सुरु केले. किल्ल्यात कैद झालेल्या सैनिकांना किल्ल्यात दारूगोळा कोठे ठेवला आहे हे माहीत झाले होते. त्यांनी त्यावरच गोळीबार करायला सुरवात केली. दारूगोळ्याच्या सांठ्यालाच आग लागली. आता राणीला किल्ल्याचे रक्षण करणे असाध्य झाले.

अशा तऱ्हेने दगा करून कंपनीने कित्तूरचा किल्ला काबीज केला. राणी चेन्नम्मा कैद झाली. कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी कंपनीचा अधिकार स्वीकार केल्यास राणीला सुटका मिळेल असे वचन दिले. परंतु राणीने साफ नकार दिला. नंतर राणीला कंपनीने बैलहोनगलच्या किल्ल्यात कैद करून ठेवले. सन १८२९ साली ती कैदेतच

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला उत्तम मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

श्रीगिरी नामक एका गावी सर्व शेतकरीच रहात असत. बायकापुरुष सर्व शेतावर जाऊन अंगमेहनत करीत. परंतु खंडोबाची बायको म्हाळसाबाईचा मंत्रातंत्रांवर जास्त विश्वास होता. तिला वाटे मंत्रतंत्र करून ताईत गंडा वगैरेच्या मदतीने धनधान्य वाढते. मेहनतीपेक्षा त्यांच्या मदतीनेच जास्त लाभ मिळणे शक्य आहे. म्हणून ती नेहमी देवळात जाई व साधू संन्याश्यांची सेवा करीत फिरे आणि शेतात कामाला जात नसे.

शेवटी एकदा ती एक ढेकूळ घेऊन आली. त्याची पूजा करून ते तिने कणगीत ठेवले व नवऱ्याला म्हणाली–"हे एक धान्याचेच ढेकूळ समजा. हे मला एका साधूने दिले आहे. याच्या मदतीने कणगीभर धान्य मिळेल.

त्याचा परिणाम असा झाला की खंडोबा उन्हे येईपर्यंत दुसऱ्या दिवशी झोपून राहिला. म्हाळसाबाईने त्याला जागे करून विचारले–"अहो, दुपार झाली, तुम्ही शेतावर नाही का जाणार?"

"अग, कणगीत ढेकूळ आहे ना? कणगी नाही का भरणार? मग हाडाची काडे करण्याची गरजच काय?" खंडोबा म्हणाले.

ते उत्तर ऐकून म्हाळसाबाईचे डोळे उघडले. तिने कणगीतले ढेकूळ काढून टाकले आणि मुकाट्याने नवऱ्याबरोबर शेतावर जाऊन काम करू लागली.

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ अर्काट रोड, वडपळणी मद्रास ६०० ०२६ या पत्त्यावर पाठवा.

१० फेब्रुवारी १९७८ च्या आत पोस्टकार्ड पोंचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल एप्रिल १९७८ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

डिसेंबर महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "एकाच माळेचे मणी"